

Ajalooline Ajakiri

Nr. 4

VIIES AASTAKÄIK

1926

TOIMETUS:

D. Treiberg

Peatoimetaja

D. Bauman

A. R. Cederberg

R. Kleis

H. Kruus

J. Köpp

O. Liiv

H. Sepp

J. Vasar

Sisu:

Carl Schirren ajaloolasena. II. *J. Vasar.*

Mõningaid jooni renaissance'i olemusest ja mõistest. *P. Treiberg.*

Uuemad tööd C. R. Jakobsoni üle. *H. Sepp.*

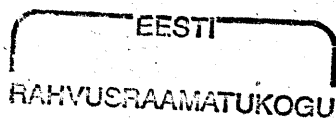
Üks Johan Ihre kiri Gerhard Friedrich Müllerile. *A. R. Cederberg.*

Kuhu tulevad meie valdade arhiivid koondada. *A. Perandi.*

Vastuseks hra A. Perandile. *H. Sepp.*

Varia.

Õiendus.

27. 5. 19

Carl Schirren ajaloolasena.

II.

1869. a. oli Schirren sunnitud „Livländische Antwort'i“ avaldamise pärast Baltimaalt lahkuma. Elades Saksamaal ja saades mõne aasta pärast Kieli ülikooli professoriks, pühendas ta enda nüüd täielikult ajaloo uurimisele. Sellest ajast peale koondus ta huvi pea erandita Põhja-sõja ajajärgu ümber. Liivi rüütelkonna toetus võimaldas temale laiaulatuslikke arhiivuuringusi, mis ta ette võttis kõigis välismaade arhiivides, mis mingisuguselgi määral võisid sisaldada asjasse puutuvat materjali. Töö tagajärjeks pidi olema Põhja-sõja ja Patkuli ajalugu.

Kuid hoolimata mitmekümneaastasest hoolsast materjali kogumisest jäid need kavatsused teostamata. Miks ja kuidas see sündis, on asjast huvitatute poolt igapidi läbi sõelatud. Selle kohta on ette toodud mitmesuguseid põhjendusi. On arvatud, et Schirreni produktiooni-võime hävinemise on põhjustanud kartus materjali rohkuse tõttu töö valmisaamisel midagi vahele jätta, või et ta hoidunud oma kaasmaalastele avaldamast uurimisresultaate, mis ta enese endistele vaadetele näit. Patkuli kohta, risti vastu käisid ja ta enese poolt tunnustatud ideaalid oleksid maha kiskunud. Samuti on ka Schirren ise¹⁾ kaevanud, et tal töö valmistamiseks puuduvat sisemine tugejõud, et ta kartvat lugejaskonna poolt leida mitte-arusaamist jne. Kõik need enam välised põhjused võivad küll olla mõõduandvad Schirreni oodatud tööde ärajäämises, kuid asja sügavam põhjus näib peituvat neis Schirreni mõistuse iseärasustes, millega tutvusime ta toodangu kahte esimest perioodi vaadeldes.

Nägime, et Schirreni psüühilisele struktuurile omane kriitika ülekaal produktiivse fantaasia üle juba ta toodangu esimesel perioodil põhjustas tööde poleemilise ilme. Teisel perioodil aa. 1859—1869 tuli Schirreni ellu uus tegur — teotsemine poliitikaga, mille tagajärjel

1) Vaata Rachfahl, lhk. 32 jj.

ta mõistuse kriitiline osa suruti rohkem tahaplaanile, ja nii võimaldusid sünteetilisemad tööd, nimelt eelpool vaadeldud ettekanded.

Nüüd kisti Schirren lahkumisega kodumaalt poliitikast eemale. Schirreni produktiivsust soodustavad tegurid langesid jälle endisele seisukohale, ja nüüd esineb ta meile jälle peaasjalikult sellena, mis ta oli oma toodangu esimesel perioodil. Schirreni produktsioon on sel ajajärgul kvantitatiivselt väga väike ja selle juures läbi ja läbi poleemiline.

Ühenduses Schirreni lahkumisega kodumaalt ja põhjalikuma tutvumisega Põhja-sõda ja Patkulit puutuva allikmaterjaliga tekib ta vaadetes täieline murrang. Olles eelmistel aastatel lasknud Patkulit paista väga soodsas valguses, ülistades teda kangelaseks ja Liivi seasuslikkude privileegide eestvõitlejaks, asub ta nüüd vastupidisele seisukohale. Ühes sellega muutuvad ka teataval määral Schirreni ajaloo-filosoofilised vaated. Omas kõnes Machiavelli üle 1878. aastal¹⁾ lisab Schirren endistele seisukohtadele juurde kaks, mis oluliselt mõjutatud osalt Machiavelli, osalt Schirreni enda elamuste poolt. Pettumus inimeste olemuses sunnib Schirrenit tegema teravamalt vahet realiteetide ja illusioonide vahel ajaloos. Ajalugu peab tegemist tegema ainult realiteetidega. Viimastest võib aga ainult üht järeldada, nimelt seda, et ajaloos lõpmata vaheldub vabadus ja võim. Kõige parem, mis inimesele võib osaks saada, on vabadus. Kui aga inimesed kõlbliselt langevad, siis ei suuda nad enam riiki üleval hoida. Vabaduse asemele astub võim. Võimu tõelist kui ka ideaalset kuju iseloomustab Schirren täiesti machiavellistlikkudes joontes. Võimult tagasi vabaduse juurde võib ainult siis pääseda, kui inimesed ära tunnevad ja maha suruvad oma tõsise bestiaalse olemuse, mille iseloomulikumaks jooneks võimutahe.

Schirreni nüüdne inimese olemuse karakteriseerimine ei ole hästi kooskõlas nende ideaalkujudega, mis tal nii tihti esinevad teisel perioodil. Vaadeldes üksikasjalisemalt käesoleva grupi töid, näeme Schirrenil ka siin mitmel pool ette tulevat endist inimtüüpi. Kuigi käesolevat osalist vasturääkivust võiks katsuda olematuks teha seletusega, et machiavellistlik inimese iseloomustamine Schirrenil on mõeldud ainult oma kangelase harilikku moraali seisukohalt ebaeetiliste tegude õigustamiseks ja kuigi säärast vaadet tuleb osalt õigustatuks pidada, näib siiski siin olevat mingi inkongruents, mis poolteadvusetult tekkinud. Tõenäoline on, et Schirren, nagu see sageli juhtub pettunud

1) Trükitud kogus „Charaktere und Menschheitsprobleme“, 1912. Et kõnes Machiavelli üle ettetoodud väited Schirreni enese ilmavaatele vastavad, selle kohta vaata Rachfahl, lhk. 47.

idealistidega, laseb oma uutele otsustele liig järsult järgneda üldistuse (käesoleval juhul machiavellismi), selle juures aga südame põhjas siiski rippudes endiste vaadete küljes. Viimane fakt aitab väga palju kaasa Schirreni käesoleva ajajärgu töödest arusaamiseks.

Nagu öeldud, on Schirreni kolmanda perioodi produktsioon kvantitatiivselt võrdlemisi väike, hoolimata suurest energia raiskamisest materjali kokkukogumisel ja materjali enese rohkusest. See koostub peale suurema allikuurimuse „Zur Kritik älterer Holsteinischer Geschichtsquellen“, mis kirjutatud enam vähem juhuslikul põhjusel, nimelt ühenduses akadeemilise tööga, mõnestkümnest arvustusest, teatest ja retsensioonist Schirreni poolt eriti uuritud ajajärku puutuvate raamatute üle. Suurem osa neist on väga väiksed 2—3-leheküljelised, isegi veel väiksemad, ja ei saa juba oma suuruseltki sisaldada midagi tähelepanuväärsemat. Neli suuremat neist, mis peale Schirreni surma üheskoos mõne väiksemaga välja antud kogus „Zur Geschichte des Nordischen Krieges“ Kiel, 1913, moodustavad Schirreni viimase perioodi toodangu kandepunkti. Need on retsensioonid F. F. Carlsoni „Sveriges Historia“ VI jao kohta 1883. aastast, siis C. v. Sarauw'i „Die Feldzüge Karls XII“ üle 1880. a., edasi A. Brückneri „Peter der Grosse“ kohta samal aastal ja lõpuks F. Martensi „Recueil des Traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances Étrangères“ arvustus 1889. aastal. Vaatamata oma polemiseerivale laadile sisaldavad need retsensioonid laialipillatud üksikteadete ja paranduste näol küllalt seda, et moodustada omal ajal täiesti uue interpretatsiooni ja hinnangu Põhja sõja ajaloos esinevatele peaküsimustele. Arvestades näit. nendegi näidetega, mis Schirreni uutest vaadetest allpool toodud, ei ole sugugi üleaarne teda pidada ühes Hallendorffiga teerajajaks omal alal.

Ülalloeteldud retsensioonidest valgustavad kaks esimest Põhja-sõda enam Rootsi seisukohalt. Eriti retsensioon Carlsoni kohta pakub meile palju originaalselt läbimõeldud väiteid.

Näit. esineb sellasena Schirreni seisukoht Põhja sõja tekkimise küsimuses. Sõja algatuse mõte ei olevat välja läinud mitte, nagu senni arvati, Vene, vaid Daanimaa poolt. Peeter Suure ja August II kokkusaamine Ravas sügisel a. 1698, kus sennine ajalookirjutus arvas Põhjasõja olevat kokku sepitsetud, olnud täiesti tähtsuseta. Alles hiljemini läinud algatus Daani käest Poola Augusti kätte, kes siis ka sõja käima pani¹⁾.

Tähtsamaks kui niisugune olgugi olulise üksikküsimuse lahendus osutub Schirreni vaade Rootsi suurriigi langemise tegureile, eriti

1) Zur Geschichte des Nordischen Krieges, lhk. 75 jj.

Karl XII osale Põhjasõjas. Sennised Rootsi kui ka teiste maade ajaloolased olid Karl XII küll vahest kangelasena imetlenud, kuid siiski süüdlaseks pidanud Rootsi languses, püüdes seletada, et kui Karl oleks talitanud nii või teisiti, siis oleks tulemata jäänud ta tegevusele paratamatult järgnenud kurvad tagajärjed. Üheks Karl XII eksisammuks peeti seda, et ta üldse olevat sõda alanud. Schirren näitab, et Karlil ei olnudki võimalust valida sõja ja rahu vahel. Ta peab seda koguni Karl XII teeneks, et see sõja kandis välismaale, hoides seega nii kui nii vaeseks jäänud Rootsimaad sõja hävituse eest. Karl XII olnud kuulsalt langemise kõrval võimalus ainult kuulsusetu langeda. Kogu vastutuse Rootsi suurriigi kokkuvarisemise eest paneb Schirren Karl XI kanda, keda senni peeti Rootsi suuruse sümboliks, eriti ta riiki nõrgestavale sisepolitikal, reduktsioonile ja välispolitikal, mis Gyllenstierna kavast (eemal olevad provintsid Norra vastu vahetada ja Daaniga liidus olla) kinnipidamise asemel osanud endale igal pool vaenlasi soetada ¹⁾).

Kõne all olevates retsensioonides esinevaid üksikuid detaalseid resultaate on, silmas pidades Schirreni määratud materjalitundmist, võimalik ainult umbkaudu hinnata. Kergem on seda teha üldisemate vaadete juures, nagu Karl XII tegevuse hinnangu ja Rootsi languse põhjendamise kohta, kusjuures tuleb arvestada Schirreni subjektivismi iseärasusi, nagu neid tundma õppisime ta eelmisi töid vaadeldes.

Leidsime neis korduvalt ühe ja selle sama raami, millesse paigutatud ajalooline sündmustik — Schirrenile sümpaatse teguvõimsa isiku võitlus otstarbekohaste abinõudega paratamatult hukkamisele pühendatud asja eest. Olgugi omandanud juurde machiavellistlikke vaateid, pole Schirren siingi üle saanud endisest subjektivismist. Ka siin esineb sama šabloon ainult selle vahega, et võitlemas ei ole Wolter v. Plettenberg ega ka Patkul, vaid Karl XII, ja hukkumas ei ole Liivimaa, vaid Rootsi. Ka siin nagu enneminigi avaldub Schirreni juures poolteadvusetu tung oma kangelast võimalikult puhta hoida vigadest ja etteheidetest. Võime kindlasti öelda, et vähemalt osa neist Schirreni vastuväidetest Carlsonile, mis sisaldavad sääraseid etteheiteid, on subjektiivsed eksitused.

Teiselt poolt on aga sama šablooni tarvitamine olnud kohane käesoleva ajajärgu suhtes, sest Schirreni kalduvus otsida oma kangelasele vabandusi minevikust on teda võimaldanud kogu Rootsi langust vaadelda laiemalt perspektiivilt. Rootsi näiline võimutipp enne järsku langemist oli mõjunud takistavalt selle kokkuvarisemise põhjuste leidmisele minevikust ja üldisest olukorrast. Et Schirren viimasega esi-

1) Zur Geschichte des Nordischen Krieges, Ihk. 85 jj.

mesena hakkama sai ja sellele tähelepanu juhtis on ta suurim teenus ajalooteaduse ees; sellega on ta täiel määral ära teeninud Hallendorffi kiituse, et ta olevat omal alal teerajaja. Schirreni sammu õigustamise poolt räägib seegi asjaolu, et ta mõte praegu juba on läbi löönud suurema osa vastava ajajärgu ajaloo uurijate juures.

Kuid hoopis teine küsimus on, kuidas Schirren on suutnud oma poolt ülesseatud joont läbi viia. Siin peame jõudma jälle otsusele, mida nii tihti oleme sunnitud tegema, lugedes Schirreni töid: tema positiivsed uurimise resultaadid ei ole kaugeltki nii kindlad kui negatiivsed.

Schirren ei leia Rootsi languses süüdi olevat mitte Karl XII, vaid Karl XI ja ainult Karl XI. Retsensioonis Carlsoni kohta teeb ta viimasele lugematuid etteheiteid üksikutes küsimustes, välispoliitilistes, finantsilistes, sõjaväelistes, reduktsiooni kohta käivas jne. Iseloomustasime Schirrenit juba enne ägeda individualistina. Sellepärast ei ootagi meie temalt laiemaulatuslikke kas või ajaloolise materialismi seisukohalt esitatud põhjendusi, Rootsi rahva vähesuse, vaesuse, Rootsi suurvõimu kunstlikkuse jne. näol, milleta meie Rootsi ajaloo üldse ei saa õiget käsitust. Kuid me ootame Schirrenilt kui individualistilt vähemalt järjekindlust, ootame, et ta ka Karl XI teguviisi fiskaalsetes, sõjaväelistes ja teistes küsimustes samuti vaatleks ühenduses olukorraga, vähemalt samuti Karl XI tegudele otsiks põhjendust eelmise valitseja või valitsuse juurest, nagu ta Karl XII puhul teeb. Kuid Schirren ei talita niiviisi. Ta on selleks esiteks üleliigselt subjektiivsete ja lokaalpatriootiliste kütketega seotud. Karl XI isik ei pakkunud Schirrenile kõigepealt seda draamaatilist momenti, nagu Karl XII oma. Teiseks oli Karl XI Schirrenile kui Balti sakslasele vastik, kuna ta nimi ühendatud sama vastiku reduktsiooniga. Sellepärast ei ole Schirrenil mingit huvi Karl XI süükoormat vähendada, sellest osaveeretades eelkäijatele või olukorrale, vaid lisab sellele isegi juurde kogu ta järglase kandami. Schirreni toon on Karl XI puhul ilmselt halvaks panev. Võimalik on, et Schirreni vaate puudulikkus eriti Karl XI puhul on tingitud ka Rootsi varemaste ajaloo puudulikumalt süvenemisest, võrreldes reduktsiooniaegse ajajärguga.

Peasjalikult Vene selleaegse ajaloo suhtes avaldavad Schirreni uurimuste vilja retsensioonid Brückneri „Peeter Suure“ ja Martensi „Recueil“de“ kohta. Ka need tööd sisaldavad hulga väärtuslike üksikõidenduste kõrval mõned üldisemad vaated. Nii polemiseerides Brückneri vastu, kellele ta täie õigusega ette heidab ülevaate puudust, mis põhjustanud materjali vale ja ebaproportsionaalse liigituse, toonitab Schirren, et Venemaa ümberkujunemise ajajärguks tuleb pidada

peasjalikult Põhja sõja aega. Mis sellest varem ja hiljem sündinud, on ainult eel- ja järelmäng. Brückneri suuremaks puuduseks loeb Schirren seda, et ta Põhjasõda kui Venemaa sisemisi sündmusi mõjutanud tegurit on alahinnanud ja seda ainult pooljuhuslikult kirjeldanud. Ülaltoodud Schirreni seisukohta ei või aga nii tähtsaks pidada kui varemalt hinnatud vaadet Rootsi kokkuvarisemisele, sest see on avaldatud võrdlemisi nõrka autorit kritiseerides ja pealegi on Solovjevi sellekohased uurimused Schirreni saavutustele teed rajanud.

Martensi kriitikas väärib kõige enam tähelepanu Schirreni kordalainud püüe selgitada poliitilist seisukorda 1719. a.; ta jõuab otsusele, et katse Venemaa vastu luua suurt koalitsiooni purunenud peasjalikult Preisi vastuseismise ja Vene poole hoidumise tõttu.

Võttes käesolevaid retsensioone nende otsekoheste otstarbe — vastavate raamatute kritiseerimise — seisukohalt, peab ütleva, et nad on tõepoolest võrdlemisi õnnestunud. On ju arvustamine olnud Schirreni erialaks, ja seda on soodustanud ka ta enese psüühiline struktuur. Retsensioonidele Põhjasõja kohta käivate raamatute üle annab erilise väärtuse veel Schirreni põhjalik ürikute tundmine. Tundub siiski, et ka siin Schirren ei ole täiesti vaba oma pärispatust — hüperkriitikast. Eriti paistab see silma retsensioonis Carlsoni üle, kus ta mõneski punktis on ilmselt ülekohtune. Kaks viimasena vaadeldud arvustust on selles suhtes paremad, kuna nad käivad raamatute kohta, mis küllaltki nõrgad, nii et neid võis vähemaidki vigu otsimatagi küllalt teravalt arvustada. Nägime juba vaadeldes ta „Beitrag z. V. des Liber Census Daniae“, et Schirrenil eriti on õnnestunud arvustatava autori vigade leidmine ja loogiline klassifitseerimine. Nii on lugu ka Martensi arvustusega. Schirren otsib süstemaatiliselt üles kõik vead, mis tingitud Martensi tendentslikkusest tema dokumentidekogu väljaandmisel. Edasi järgneb üksikasjaline kriitika iga üksiku dokumendi ja Martensi sellekohaste ääremärkuste kohta. Kuigi retsensioon Martensi üle vast ei anna nii palju ega nii suuri positiivseid uurimisresultaate nagu näit. retsensioon Carlsoni üle, siiski on see oma selguse, kindla loogilisuse ja põhjalikkusega eeskujulisemaid Schirreni arvustusi. Selleks on teataval määral kaasa aidanud ka arvustatav aine, mis oma iseloomuga võimaldab kindlakujulisemaid väiteid ega lase Schirreni hüperkriitikat mitte niivõrra esile tungida.

Täiesti eraldatud seisukohal Schirreni viimase perioodi tödest seisab teos „Beiträge zur Kritik älterer Holsteinischer Geschichtsquellen“, a. 1876. Tekkinud seminariharjutustest akadeemilises töös ja Põhjasõja ajaloo uurimise kõrval valminud, jääb see töö ainesse süvenemise mõttes kaugelt maha käsitletud retsensioonidest ja tuletab

oma aine ja laadi poolest kõige rohkem meelde Schirreni esimese perioodi teoseid Liivi riimikroonika autori ja Daani hindamisraamatu üle. Töö peaosas arvustab Schirren Helmold von Bossau Wendide kroonikat, pidades seda ekslikult sihilikult võltsituks. Mõne üksiktagajärje poolest tähelpanuväärt ja üldiselt veel rohkem kui nimetatud esimese perioodi tööd kannatav hüperkriitika ja sellest järgnevate vigade all, kaob see teiste Schirreni tööde sekka ära. Rachfahli otsus, et käesolev töö ei tohiks huvitada ainult Holsteini ajaloo uurijaid, vaid et see olevat väärtuslik kogu keskaegse ajalookirjutamise hindamisele¹⁾, on kindlasti liialdatud.

*

Palju rohkem kui ajalookirjutajana on Schirren suutnud korda saata ürikute kogujana ja avaldajana. Õieti koostubki suurem osa Schirreni elutööst rohketest ürikpublikatsioonidest ja trükkis avaldamata materjalikogust Põhjasõja ajajärgu kohta.

Paljude väikeste juhuslikult sündinud ilmutuste kõrval koonduvad ka Schirreni suuremad ja tähtsamad ürikkogud teda eriti huvitanud ajajärgude — orduriigi langemise ja Põhjasõja — ümber. 1860. a. sai Schirren parun Tolli näpunäidete järgi suurema hulga Liivi ürikute jälile, mis olid sattunud Rootsi riigiarhiivi selle tagajärjel, et a. 1621 üks Liivi ordu arhiivi osa üle viidi Stokholmi. Schirreni uurimisreiside tagajärjena Rootsi ilmus 1861. aastal kaheköiteline teos „Verzeichnis livländischer Geschichtsquellen in Schwedischen Archiven und Bibliotheken“, mis sisaldab teateid paljudest senni tundmata ürikkogudest ja võimaldab neid vastavalt kasutada, mida on ka tehtud. Käesolevale nimekirjale lootis Schirren tekstide äratrukke järgneda lasta, kuid see kavatsus ei leidnud teostamist. Võib olla arhiivi korraldamatuse tõttu, võib olla aga ka Schirreni enese süü läbi esinevad nimestikus mõningad ebatäpsused: kronoloogilisest järjekorrast pole alati kindlasti kinni peetud, aktide daatumid pole alati õiged, samuti leidub komistusi numbrites jne.

Oma Rootsi reisidele võlgneb Schirren suurelt osalt ka oma suurema ürikpublikatsiooni „Quellen zur Geschichte des Unterganges livländischer Selbständigkeit“, mis ilmus ühesteistkümnnes osas, neist kolm viimast pealkirja all „Neue Quellen etc.“ Töö, mille editsiooni-metood mõningaid vasturääkimisi prof. R. Hausmanni²⁾ poolt leidnud, sisaldab rikat ja muidu võrdlemisi vähe tuntud materjali aastate

1) Rachfahl, op. cit., lhk. 25.

2) R. Hausmann, „C. Schirren“, Sitzungsber. d. Gel. Estn. Gesellschaft, 1910, lhk. 182.

1557—1562 kohta. Sellest on 5 esimest annet ilmunud 1861.—1865. a., ülejäänud osad 1879. ja 1885. a. vahel. Viimased osad on märksa täpsamad, nii ürikute kronoloogiliselt järjestuselt kui ka muudes suhetes. On tõenäoline, et seda tuleb kirjutada Schirreni vanaduse ja kasvava enesekontrolli ning vilumuse arvele. Sama ajajärku puudutab Schirreni enda poolt toimetatud Bunge Arhiivi VIII jaos 1861. a. publitseeritud lendleht „Eynne Schonne hystorie etc.“, mis moodustab väärtusliku lisa Plettenbergi tegevuse uurimisele.

Liivi vanemat ajalugu käsitlevad „Fünfundzwanzig Urkunden zur Geschichte Livlands im dreizehnten Jahrhundert“ 1866. a., sisaldades ürikuid Kopenhageni salajasest kuninglikust arhiivist, ja 1865. aastal ilmunud Läti Hendriku „Codex Zamoscianus'e“ kirjeldus.

Teine punkt, mille ümber Schirreni huvi keerles, on Põhjasõda. Oma laialdastest uurimistest sel alal avaldas Schirren ainult kaks tähtsamat ürikkogu, needki veel a. 1865; nimelt Liivi maapäeva retsessid aastailt 1681—1711 ja Liivi rüütelkonna ning Riia linna kapitulationid aastast 1710. Tähtsama osa Schirreni kogutud materjalist Põhjasõja ajajärgu kohta moodustab trükis ilmunud arhivaalide ära- kirjade kogu, mis tema surma järel läks Liivi rüütelkonna omandusse, kelle toetus Schirreni sellekohaseid uurimistöid oli võimaldanud, Praegu viibivad need arhivaalid Stokholmis, kuhu nad viidi Läti valitsuse loaga, ja kus nad on tehtud uurimisele kättesaadavaks. Selle tõttu võib selle Schirreni kogu kohta andmeid tuua ainult teiste kirjelduste põhjal, millistest erilist tähelepanu väärivad rootslase A. Stille sellekohane artikkel „Karolinska Förbundets Årsbok'is“ a. 1910, lhk. 327—341¹⁾.

Schirreni pärandus koostub arvult üle 82.000 ära kirja ja välja- kirjutuse dokumentidest, paigutatult 518 kartooni. Suurem osa neist, kaugelt üle 400 kartooni, puudutavad Põhjasõda ja selle eelajalugu, ülejäänud käsitlevad enamasti vanemat aega. See Schirreni kogu mahutab eneses materjali pea kõigist arhiividest, mis kuidagi viisi võivad sisaldada teateid uuritava ajajärgu kohta. Peaasjalikult on arvestatud muidugi sõjast osavõtnud riikide arhiividega. Nimelt moodustavad Schirreni kogu lõviosa ära kirjad ja ekstsertid Dresdeni riigi- arhiivist (ligi 36.000). Ei ole aga mööda mindud ka nende riikide (näit. Inglise, Hollandi, Viini) arhiividest, kes Põhjasõjas enamvähem kaudselt kaasa mõjunud. Et Schirreni kogusse on koondatud pea terve kättesaadav materjal Põhjasõja kohta, välja arvatud vahest mõne

1) Selle saksakeelne tõlge leidub Õpetatud Eesti Seltsi istungteadetes a. 1911, lhk. 75 jj.

üksiku arhiivi sisu, näit. W. A. Schlippenbachi sõjaarhiivi oma Stokholmis, ja Levenhaupti oma Peterburis¹⁾, mis jäid Schirreni poolt läbi uurimata, pakub see kogu suurt kergendust neile, kes tahavad vastavat ajajärku uurida.

Schirreni kogu väärtust ajaloouurimisele kõrgendab seegi asjaolu, et kogutud materjal on piinliku hoolega järjestatud nii kronoloogiliselt kui ka ürikute päritolu koha järgi. Schirren on oma kogu korraldamisel teadlikult arvestanud sellega, et seda tarvitada võiks ka isik, kes seda esimest korda näeb. Selleks on kogu varustatud täieliste kronoloogiliste indeksidega. Ka leidub kogus 3 kartooni teateid üksikute arhiivide üle. Sellega osutub Schirreni materjalikogu täiesti tarvitamiskõlvuliseks.

On tõepoolest imposantne see Schirreni raudse tahtejõu ja väsimatu usinuse produkt! Schirreni ainult pääle väheste erandite oma käega kirjutatud ürikkogu Põhjasõja üle moodustab tema väärtuslikuima töö. Tuleb kahetseda, et Schirren täiel määral ei ole suutnud loovalt kasutada seda määratud energia kulutust materjali kogumisel. Tema järelejäänud paberites leiduvad ainult mõned võrdlemisi vähese tähtsusega selle materjali kokkuvõtte katsed.

*

Püüame järgnevas kokku võtta käesoleva Schirreni toodangu ülevaate tulemused. Schirreni nime ümber on kaua seisnud teatav nimbus, mis tingitud peaaesjalikult ta dramaatilisest väljaastumisest Juri Samarini vastu ja samuti tema põhjatust materjalide tundmisest Põhja-sõja ajaloos ja lõpuks ta heast kirjalikust väljendamisviisist. See nimbus on põhjustanud ka Schirreni ülihindamist ajaloolasena. Ei ole siis ime, kui hinnates Schirrenit ainult tema järelejäänud kirjaliku toodangu põhjal, jõuame negatiivsemate resultaateni kui senni. Tahes või tahtmata tulevad Schirreni toodangu raskuspunktina võtta tema ürikpublikatsioonid ja kogud. Siin on Schirren tõepoolest korda saatnud rohkem kui ühelt inimeselt võib nõuda. Trükitud ürikpublikatsioonide suhtes võib teda kindlasti asetada Balti ajaloolaste seas F. G. Bunge kõrvale, oma trükkimatuilt kogudelt on ta aga ainuke omasarnane. On väga kahju, et Schirren oma kahtlemata häid vaimuandeid ei suutnud suuremal määral kasutada produktiivse töö jaoks, vaid oma energia on raisanud töö peale, mida sama hästi oleks võinud teha ka mõni palju vaesema ja lihtsama vaimlise struktuuriga isik. Kuid need asjaolud

1) G. T. Christiani järelsõna C. Hallendorffi „Carl Schirren“ tõlkele, Sb. d. Gel. Estn. Gesellschaft, a. 1911, lhk. 75.

põhjustas, nagu nägime, Schirreni enese vaimline tasakaalutus, mis tingitud analüütiliste faktorite, kriitiliste võimete ülekaalust kombineeriva fantaasia üle. Selle tõttu esineb Schirren selles oma toodangu osas, mis oma kordasaatmiseks eeldab produktiivsete vaimliste võimete rakendamist, esijoones kriitikutena.

Arvustajana on Schirren kaunis väljapaistev, võib olla väljapaistvam kõigist teistest Balti ajaloolasist, tänu oma arvustuste põhjalikkusele, mis tingitud suurest materjali tundmisest. Erilist tähelepanu väärivad arvustustena tema „Beitrag zum Verständnis des Liber Census Daniae“ ja ta suuremad retsensioonid Põhjasõja ajajärku käsitlevate teoste üle. Schirreni kriitika on teravmeelne ja asjalik, kuid sagedali ka ülekohtune ja subjektiivne (näit. retsensioon Carlsoni üle!). Ta halvema veana esineb siin hüperkriitika, mis eksimuste kõrval üksiktulemustes on põhjustanud ka üldisemaid.

Võrdlemisi väga vähe on Schirren saavutanud alal, mis nõuab ajaloolaselt kõige õilsemat tööd ja andeid, mis annab ajalooteadusele juurde positiivsemaid tagajärgi. Schirreni orgaaniliselt läbitöötatud tööde hulk on väga väike (teise perioodi ettekanded), ja needki moodustavad ta produktsioonis kõige nõrgema ja väärtusetuma osa. Schirreni ajalooliste uurimuste positiivsed resultaadid leiduvad fragmentaarselt laialipillatuna kogu tema toodangus, ärakadudes poleemika sekka. Nii ei saa nende abil õiget ülevaadet Schirreni poolt käsitletud ajajärkudest. Ka üksikult võttes on Schirreni positiivsed väited väga sagedasti ümberlükatavad, sest Schirren kas pole neid teineteisega kooskõlastanud või jälle on alistunud teatavale šabloonile, mis mitmekeelse sisu tagant ikka ja jälle välja paistab. Kuigi Schirreni väidetest paljud vaieldavad, jäävad siiski neist püsima paljud, mis meie ajaloolisi teadmisi rikastavad, nende hulgas mitmed üldisema tähtsusega seisukohad, nagu näit. Rootsi vaade riigi languse põhjustele jne. Iseenesest sageli üksikult võetuna väheütlevad, pakuvad Schirreni uurimuste tagajärjed tihti pidepunkte mõtete edasiarendamiseks, nagu iga töö, mis annab pooliku mulje. Kuigi Schirrenit produktiivsuse mõttes ei saa kaugeltki võrrelda mõne Ranke või Lamprechtiga ega mõne väljapaistvama Balti ajaloolasega, näit. Hausmanni, Bunge või teistega, siiski omab ta oma üksikresultaatide kindlusega viimaste seas, kuigi veidi tahaplaanile surutuna ikkagi kindla koha.

Schirreni ajaloo filosoofia annab tunnistust autori headest annetest, kuid oma ebaelulisusega on see osutunud kahjulikuks tema üksikutele ajaloolistele saavutustele. Selle all kannatab näit. tema seisukoht Karl XII ja Karl XI vahekorra kohta.

Mõningaid jooni renaissance'i olemusest ja mõistest.

1.

Teaduslik uurimistöö, sündigu see millisel alal tahe, vajab oma esemete ekstensiivsest ja intensiivsest mitmekesisusest ülesaamiseks ja nende kirjeldamise, klassifitseerimise ning seletamise võimaldamiseks kindla ja täpsa sisuga üldiseid mõisteid. Järjekult on kasutamiskõlvuliste teaduspäraste mõistete loomine iga teaduse olulisemaid ülesandeid. Mida enam teatav teadus arenenud, seda suuremal määral sisaldavad selle tähtsamad põhimõisted endas kokkusurutud kujul selle teaduse alal saavutatud tulemusi. Kuid üheski teaduses ei tohi selle põhimõisted kivineda mingisuguseks lõplikult kindlakskujunenud süsteemiks. Kui uute tähelepanekute ja juurdluste teel kuhjunud niipalju uut materjali, et kõiki saavutusi võimata mahutada olevate mõistete raamide vahele, siis tuleb paratamatult asuda sennise mõistetesüsteemi revideerimisele, mis tavaliselt osutub seda põhjalikumaks, mida rohkem on juurde tulnud uusi nähtusi ja vaatekohti. G. Schmöller võrdleb õigusega häid mõistete definitsioone teravate mõõkadega: neid tuleb alata teritada ja uuest metallist uusi mõõku juurde valmistada¹⁾.

Ajaloo, samuti kui teiste ühiskonna-teaduste alal on täpsate teaduspäraste mõistete loomine ja sellega ühenduses seisev ajalooliste nähtuste klassifitseerimine äärmiselt raske, sest ajalooteaduse objekt — sotsiaalselt teotsevate inimeste toimingud minevikus — allub meie tunnetamisele ainult harvade säilinud allikate näol ja moodustab sisult väga mitmekesise ning keerulise nähtusteliigi. Sellepärast hiilibki ajaloouurijate enamik tavaliselt raskeist metodoloogilisist küsimusist kartlikult mööda ja piirdub väiksemate eriprobleemide jälgimisega. Säärane mikrograafia kultiveerimine üldisemate põhimõtete selgitamise kulul sisaldab endas suure hädaohu ajaloo kui teadusliku distsipliini suhtes: ebamäärased ja selgusetud põhimõisted raskendavad ka väiksemate eriküsimuste lahendamist vajalise teadusliku küpsusega. Leidub isegi ajaloolasi, kes teevad pahest vooruse ja eitavad üldisemaid konstruktsioone näit. maailma ajaloo teaduspärase periodiseerimise vajadust. Nad rõhutavad õigusega, et ajaloo alal raske leida objektiivseid kriteeriume, mis võimaldaksid üksikute ajajärgude eraldamist teineteisest, kuna jälle igasugu subjektiivsed kriteeriumid viivad uurija kergesti eksiteele. Nad väidavad põhjendatult,

1) G. Schmöller, Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, 1. Teil, 1908, lhk. 105.

et ajaloo käik moodustab teatava kontinuumi, mis tõeliselt ei oma ei piire ega vahesid, et igal ajajärgul vanad minevikust säilinud ja uued alles tärganud elemendid teineteisega kõrvuti esinevad, nii et sageli võimata kindlaks teha, milline element antud korral domineerib. Samuti hoiatavad nad täiesti põhjendatult puudulikkude periodiseerimise eest, mis ainult takistavad aru saada ajaloolisest arenemisest. Kuid kõigest sellest ei järgne veel, et me ei peaks püüdma oma teataval momendil olemasolevat maailma ajaloo käsitust sulgeda võimalikult adekvaatsetesse ja täpsatesse valemitesse. Maailma ajalugu sisaldab endas ääretult palju materjali, mille üle võimata valitseda ilma selle kronoloogilise järjestamiseta ja klassifitseerimiseta. Mida kindlamate mõistete kaudu me selle materjali oma tunnetamisele allutame, seda hõlpsamini selguvad meile eri ajajärgude iseärasused ja vastastikkused suhted, seda tõepärasema käsituse omandame inimkonna mineviku kohta. Sellepärast ei tohiks üldist mõistete loomisega seotud raskused ajaloouurijaid õigustada nende loomisest keelduma.

Viimaseil aastakümneil näib huvi ajalooteaduse üldiste põhiprobleemide vastu siiski tunduvalt kasvanud olevat. Sellega ühenduses omandab ka kindlate mõistete nõue ajaloouurimise alal ikka aktuaalsema tähenduse. Eriti elavasti juureldakse raske ja keerulise periodiseerimisprobleemi kallal. Läänud sajandi 80: dais aastais kurtis O. Lorenz, et ajalookriitilise uurimise tõusuaeg, mil iga väiksema eriküsimus välja kutsub terve uputuse spetsiaaluurimusi, ei ole usaldanud revideerimisele võtta fundamentaalset küsimust — maailma ajaloo jaotuse kohta vanaks, kesk- ja uueks ajaks. Selles nähtuses näeb Lorenz üllatavat ükskõiksust ajalooteaduse põhimõtteliste probleemide vastu¹⁾. Kui need probleemid praegugi ei ole leidnud rahuldavat lahendust, siis ei saa vähemalt enam kaevata, et neile üldse tähelepanu ei pühendataks. Muu seas on mitmed uurijad (H. Spangenberg, W. Vogel, K. Joel j. t.) tõsisemalt teotsenud Lorenzi poolt rõhutatud periodiseerimisprobleemiga, milles P. Bizilli isegi näeb ajalooteaduse teooria kõige tsentraalsemat probleemi²⁾. Hoolimata kõigest vastuväiteist on maailma ajaloo sennine traditsiooniline jaotus — vana, kesk- ja uus aeg — mingi inertsitõttu siamaani parema jaotuse puudumisel püsinud kui teatav „Verlegenheitsbegriff“, nagu seda on nimetatud. Selle üldise raami piirides töötatakse aga õieti elavalt väiksemate ajalooliste perioodide mõiste ja olemuse fikseerimise kallal.

1) O. Lorenz, Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben, 1886, lhk. 253—254.

2) П. М. Бицилли, Очерки теории исторической науки, 1925, lhk. 29.

Eriti palju tähelepanu on omistatud kesk- ja uue aja piirimail asuva ajajärgu — renaissance'i aja — oluliste tunnuste ja iseloomu selgitamisele. Ulatuvad ju nüüdisaja Euroopa kultuuri juured kõige vahenditumalt just sellesse ajajärku. Sellega on renaissance'i mõiste probleem aktuaalselt seotud modernse kultuuri probleemidega ja pakub praegustele haritud sugupõlvedele elavat huvi. Nüüdisaja intelligents tunnustab XIV ja XV sajandi humanistides oma otseseid eelkäijaid, näeb neis esimesi ilmliku orientatsiooniga, kriitiliselt aatlevaid ja teadlikult ellu suhtuvaid intelligente. Ajaloolasi veetleb jälle sel ajajärgul esinev harukordselt võimas, sügavusteni süübitv ja kõigil elualadel avalduv sennise kultuuri murdumise ja uue kultuuri maksvuselepääsu protsess, mis arenes mingisuguseks universaalse ilmega kriisiks. Vastavalt kasvanud huvile selle ajajärgu vastu osutab selle teaduslik tundmaõpp viimaste aastakümnete jooksul rea tähelepanuväärt tulemusi. Ühe uurija arvates¹⁾ on vaevalt ühelgi kesk- ja uue ajaloo alal viimase eluea jooksul aset leidnud niivõrra põhjani süübitivad terve üldkäsituse muutused kui just renaissance'i uurimises. Iseloomustada mõningaid renaissance'i aja tundmaõppimisel saavutatud tulemusi ongi käesoleva kirjutise ülesanne.

2.

Mitmed nüüdisaja ajalooteaduses koduseks saanud mõisted on oma põlvenemiselt õieti noored. Tundub isegi arusaamatuna, kuidas võidi kauemat aega läbi ajada ilma sääraste hädatarviliste mõistete, nagu seda on näit. hellenism ja sotsialism, millised mõlemad tarvitusele tulid alles läinud sajandi 30:dais aastais. Renaissance'i mõiste selle praeguses tähenduses on veelgi noorem: ta levis Jacob Burckhardti mõjul alles 1860. aasta järel. Uuestisünni idee oli küll ajaloolistes vaatlustes juba õieti vanadest aegadest saadik tuntud, kuid sellega ei tahetud veel iseloomustada üht teatavat, kronoloogiliselt kindlasti fikseeritud ajaloolist ajajärku. Mõte vanade eluvormide ja eluväärtuste uuesti elustumisest esineb, nagu K. Burdach on näidanud²⁾, ka vana ja keskaja ajaloo filosoofilises aatlemises. Sellesse ideederingi kuuluvad õpetused elu igavesest ringlemisest ja välisvormide muutuvusest ühes oleva sügavama sisu säilitamisega, samuti kuldse ajajärgu tagasipöördumisest jne. Oviidius kõneleb oma „Meta-

1) G. Ritter, Die geschichtliche Bedeutung des deutschen Humanismus, Historische Zeitschrift, 127. Band, 1923, lhk. 394.

2) K. Burdach, Reformation, Renaissance, Humanismus, zwei Abhandlungen über die Grundlagen moderner Bildung und Sprachkunst, 1918.

morfoosides“, et kõik muutub, kuid midagi ei hukku: ajad voolavad vahet pidamata nagu võimas jõevool edasi ja on ikka uued (*et nova sunt semper*), uuendav loodus (*rerum novatrix natura*) loob alatasa uusi kujusid, kuid midagi ei lähe lõplikult kaotsi, vaid uuendab muutudes ainult oma vormi (*variat faciemque novat*). Säärase igavese muutuvuse ja alalise uuestisünni sümbolina esines antiikajal imelind fooniks, kes enda tahtmisel tuhast uuesti ellu ärkab ja surma ning elu vaheldumises alaliselt muutub. Keskajale olid omased samasugused ideed uuestisünni kohta, kuid ainult ühenduses ristiusu dogmaatika ja sümboolikaga. Laiema ideelise aluse omandasid õpetused elu uuestisünnist XIII sajandil Assiisi Franciscuse ja Fiore Joachimi uute usuliste otsingute mõjul. Usulisest ekstaasist haaratuna täitusid meeled unistustega uuest elust, kus inimesed sisemiselt valgustusid ja kõlbliselt puhastusid. Sügavast sisemisest uuestisünnist kõneleb ka (nähtavasti osalt Vergiiliuse poolt mõjutatuna) Dante oma „Jumalikus komöödias“:

...Secol si rinnuova;
Torna giustizia e primo tempo umano
E progenie discende dal ciel nuova.
(Purg. 22, 70–72).

Renaissance'i mõistele andsid uue ajaloofilosoofilise sisu Itaalia humanistid, kes endis nägid antiik-aja kultuuritraditsioonide jätkajaid ja edasiarendajaid. Nad seadsid end uhkusega vastu eelmisele kultuuri languse ja barbaarsuse ajajärgule ja uskusid, et nende tegevusega algab inimkonna kultuuri ajaloos uus, kuulsusrikas aeg. Eelmiste aastasadade kestvusel valitsenud vaimupimedusele pidi järgnema kultuurilise loomingu periood, mis antiiksed kultuurivarad restitueeriks ja nende toetusel rajaks uued, omapärased ja väärtuslikud elu ning mõtte vormid. Nii hakkasid humanistide ideoloogias kujunema nüüdisajale omased periodoloogilised mõisted. Tekkis uus kolmeliikmeline ilmaajaloo periodiseering, mis vastavalt elu, surma (või ajutise tardumuse) ja uuestisünni ideele vahet tegi vana-, kesk- ja uue aja vahel, kusjuures humanistid ise loomulikult esinesid uue aja rajajatena. Need Itaalia humanistide periodoloogilised ideed ei leidnud kindlamat sõnalist väljendust ega valgunud täpsamatesse valemitesse: isegi uuestisünni mõiste jaoks puudus neil ajal vastav nimisõna. Selle tõttu unus humanismi ajajärgu lõppedes esialgu humanistide laiajooneline konstruktsioon, andes aset kitsamale ja sisuvaesemale.

Viimase loojaks oli kuulus Giorgio Vasari, kes XVI sajandi keskpaigu avaldas põhjaneva teose uuemate Itaalia kunstnikkude kohta — „Le vite de' più eccellenti architetti, pittori ed scultori

italiani". Oma teoses räägib Vasari spetsiaalselt kunsti, mitte terve kultuuri antikaegsest õitsengust, hilisemast langusest ja selle uuestisünnist alates Cimabue ning Giotto'ga¹⁾. XIII sajandi keskel alanud ja tema ajani ulatuva kunstiajaloolise perioodi äratähendamiseks võtab Vasari tarvitusele sõna „rinascita“, uuestisünd. Vasari teoses avaldub humanistidele omane eneseväärtuse tunne ja oma aja kõrge hinnang: keskaeg, mis Rooma riigi lagunemisele järgnenud, olnud täielise languse ja kunstilise loomingu tardumuse ajajärk, alles Itaalia dugento suured meistrid vabastanud kunstielu sennisest hääbumisest. Uuemais kunstnikes ei näe Vasari antiiksete traditsioonide orjameelseid jäljendajaid, vaid iseseisvaid meistreid, kes oma loomingu looduse järgi käivad; termin „rinascita“ ei tähendavat mitte antiikse kunsti elluärkamist, vaid üldse kunstilise loomingu uuestisünni.

Vasari käsitus püsis tooniandvana mitme sajandi jooksul. Selle mõjul tuli sõna „rinascita“ üldisele tarvitusele, kuid tõrjus kõrvale esialgse laiema käsituse renaissance'ist, kui üldisest kultuurilise murangu ajast. Kord loodud ja läbilõõnud spetsiaalsem termin hakkas mõju avaldama selle terminiga ühendatavale sisule, kõrvale tõrjudes humanistide tervet ajajärku haarava uuestisünni mõiste. XVIII sajandil hakati Itaalia keeles „rinascita“ kõrval tarvitama ka nimetusi: „rinascimento“ või „risorgimento“, kuid ikka endises kitsas tähenduses. Keskaja alahindamine, mis Vasari töös kujukalt ilmeneb, suurenes valgustuse ajajärgul veelgi. Ometi ei suutnud ka valgustuse ajajärgu aatlejad tarvilise sügavusega aru saada XIII—XVI sajandi kultuuripöörde põhimõttelisest tähtsusest. Voltaire, kes oma epohhiloovas töös „Essai sur les mœurs et l'esprit des nations“ räägib Itaalia kunsti uuestisünnist, tarvitades selle tähendamiseks juba sõna „la renaissance“, ei tea selle aja tähtsa kultuuripöörde kohta midagi olulist ütelda, vaid täidab vastavad peatükid õieti ilmaaegse kribu-krabuga. Prantsusmaal kitsenes sõna „renaissance“ tähendus hiljemini veelgi: sellega hakati tähendama teatavat ajajärku Prantsuse kunsti, eriti arhitektuuri ajaloos, ajajärku, mil arenesid teatavad, gootikaga vastolus seisvad arhitektuurilised ja dekoratiivsed vormid (eriti XVI sajandit). XIX sajandi esimesil aastakümneil tarvitavad mõned autorid — nagu Seroux d'Agincourt töös „Histoire de l'art par les monuments“, ilmunud a. 1811—1823 — sõna „renaissance“ üldise kunstiajaloolise mõiste tähendamiseks ja räägivad näit. arhitektuuri renaissance'ist, maalikunsti renaissance'ist Euroopas jne. Alles nüüd tuleb see sõna Prantsusmaal üldiselt tarvitusele, kuid ikka mõnes erilises tähenduses:

1) A. Philippi, Der Begriff der Renaissance, 1912, lhk. 44—65.

la renaissance des lettres (Guizot' juures), la renaissance de la liberté en Italie (Simondé de Sismondi juures). Üldises, tervet ajajärku tähendavas mõttes tarvitas seda sõna esimest korda matemaatik G. Libri a. 1838—1841 ilmunud töös „Histoire des sciences mathématiques en Italie depuis la renaissance des lettres“¹⁾.

Samuti kui nimetus „renaissance“ endale väga aeglaselt teed rajab, levib arusaamine selle ajajärgu rikkast sisemisest sisust õieti aegamööda. XVIII sajandi lõpul rajavad selleks oma kapitaalsete teostega teed itaallane G. Tiraboschi („Storia della letteratura italiana, a. 1771—1782) ja inglane William Roscoe (Lorenzo Medici ja paavst Leo X põhjalikud biograafiad). Need autorid tugivad üldiselt veel Vasari vaateil, kuid rikastavad ajajärgu käsitust paljude üksikasjadega, mis tunnistavad selle aja sügavast kultuurilisest sisust. Saksa ajaloolaste suurmeistrile Leopold Rankele näis samuti omane olevat käsitus renaissance'ist kui ühtlase kultuurilise sisuga üli- tähtsast kronoloogilisest ühikust. Ta tähendab ühes a. 1835 ilmunud väiksemas töös „Zur Geschichte der italienischen Poesie“, et tema arvates vaevalt kunagi ajaloos võib leida teist säärast murrangut, mis niivõrra täieline ja põhjalik oleks, nagu see, mis eraldab keskaega uuest ajast. Siiski pidas Ranke allikate ülikülluse tõttu võimatuks sellesse ajajärku tarvilisel määral süveneda. Renaissance'i mõiste laienemist ja sügavama sisuga täitumist jälgides tuleb edasi mainida kuulsat Prantsuse ajaloolast Jules Michelet'd, kes oma töö „Histoire de France“ VII ande (ilmunud a. 1855 pealkirjaga „Histoire de France au seizième siècle“ ja alatiitliga „Renaissance“) pikas 134-leheküljelises sissejuhatuses esimesena annab süstemaatilise ülevaate renaissance'i kui teatava kultuurilise terviku kohta. Meie leiame selles töös esimest korda Jacob Burckhardti kaudu hiljemini tuttavamaks saanud loosungid ja skeemid — la découverte du monde, la découverte de l'homme. Michelet näeb renaissance'i ajas suurejoonelise iseloomuga vaimset ja kultuurilist murrangut, mis purustas keskaegse elu kitsad raamid ja rajas võimalused individuaalsete jõudude vabale avaldumisele. Pika tardumuse ja uinaku järel õppinud inimene jälle lahtiste silmadega ilma ning elu vaatlema ja iseenda jõudusid ning isikuväärtust hindama. Keskaaja käsituses seisab Michelet tugevasti Vasari mõju all, kuid oskab siiski juba näha gootikas peituvat omapärast ilu. Michelet leiab renaissance'i vaimu avaldumisi kõigis Lääne-Euroopa mais. Üksikasjalisemalt jälgib ta uusi jõude Prantsusemaal, kus need XVI sajandil võidule pääsenud.

1) Vt. lähemalt Walter Goetz, Mittelalter und Renaissance, Historische Zeitschrift, 98. Band, 1907, lhk. 46.

3.

Senni mitmesugustes tähendustes esinenud võrdlemisi ebamäärasele „renaissance'i“ mõistele andis konkreetse ning täpsa ajaloolise sisu ja suure elulise mõtte. Saksa kunstiajaloolane ja ajalooürija Jacob Burckhardt. Oma iseloomult vaatleva ja ilunautiva hingega raffineeritud vaimuaristokraat, tundis Burckhardt teatava hinge-suguluse valitsevat enda ja renaissance'i vaimukultuuri loojate vahel. Teda kui endasse süvenenud individualisti veetlesid Itaalia trecento ja quattrocento võimsad, mitmetahulise hingega karakterid. Lähtudes kunstiajaloo-st oli Burckhardt imetleva entusiasmiga jälginud Itaalia kõrget esteetilist kultuuri ja avaldanud mõned vähemad tööd, kus renaissance'i mõiste esineb veel selle sennise kunstiajaloolise sisuga. Michelet'lt mõjutusi saanud, hakkas ta siis seda aega üldkultuurilisest vaatekohast uurima, mille tulemusena ilmuski a. 1860 renaissance'i historiograafia hiilgeteos „Die Kultur der Renaissance in Italien“. Selles töös esineb renaissance'i ajajärk esmakordselt omapärase ja ühtlase sisuga tervikuna, mis teravate piirjoontega eraldatud eelmisist ja järgnevaist ajajärkudest. Burckhardt püüab kõige pealt tabada ajajärgu üldist vaimu ja leiab selle avaldusi kõige mitmekesisemal aladel — poliitikas, kirjanduses, kunstis, seltskondlikus läbikäimises ja usuelus. Arvurikkaist allikaist ammutatud ohtrat materjali ei disponeeri Burckhardt mitte kronoloogiliselt, nagu siamaani tavaliselt tehti, vaid üksikute küsimuste ning alade kaupa: lugeja silme ees mööduvad osad ja alaosad üksikasjalises liigenduses, „pea-aegu nii, nagu seda nõuab mõni juriidiline süsteem“¹⁾.

Selle tõttu leiab käsitledav ajajärk Burckhardti töös igakülgse ja sügavaletungiva kujutuse. Siin on puudutatud kõik renaissance'i ajaga seotud olulised probleemid ja esitatud nende kohta täpsad valemid ning definitsioonid. Renaissance'i kultuuri tekkimise olulisemaks põhjuseks olnud Burckhardti arvates teatava küpsuseni arenenud Itaalia rahvusliku algupära ühinemine kõrgekultuurilise antiiksuse elementidega. Vanailma väärtuslikud traditsioonid avaldanud kõikjal iseseisuvale ja omapärasust taotlevale rahvavaimule elustavat mõju. Tugides oma loomulikele, värskeile sisejõududele ja harides end antiik-aja küpse kultuuri salvedel, ajanud isik enda iseteadvalt sirgu ning purustanud köidikud, millistega ta eneseteostus keskajal oli aheldatud.

1) G. v. Below, Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unsern Tagen, 2. Auflage, 1924, lhk. 70.

Vastukaaluks keskaegsele kollektivistlikule ja konventsionaalsele elukäsitusele arenenud uus individualistlik ellusuhtumine; senni köidetud loomisenergia pääsenud isiksuse vabanedes vallale ja kinkinud maailmale kunsti, kirjanduse, teaduse ja filosoofia alal rea geniaalseid suursaavutusi. Isiku vabanemine ja individualismi areng olnud järjelikult renaissance'i kultuuri oluliseks sisuks, selle iseloomlikuks momendiks, millest kõik teised selle ajajärgu küljed tingitud või mõjutatud. Renaissance'i kultuuri kannud loomisvõimeline, mitmekülgne, määratu eluenergiaga varustatud täisisik, l'u o m o u n i v e r s a l e, Renaissance mensch, nagu teda Burckhardt nimetab. Renaissance'i ajal, väidab Burckhardt Michelet' mõttekäike edasi arendades, leiutatud jälle maailm ja inimene: süvenetud loodusesse, hakatud jälle seda uurima ja selle ilu nautima, õpitud tähelepanelikumalt jälgima rõõmustava ja kannatava, uskuva ja kahtleva inimhinge vibreerimisi, leitud kõikjal tüübilise ja üldise kõrval individuaalseid jooni ja lastud end veedelda nende omapärasest ilust.

Burckhardti originaalse tööga algab renaissance'i ajajärgu tõsisem teaduslik uurimine. Ükski ajaloolane ei enne ega pärast teda pole tõlgendanud seda perioodi selle iseärasustes säärase sügava arusaamisega ja divinatorilise jõuga. Õigusega nimetab Gooch tema tööd kõige hiilgavamaks ja veenvamaks renaissance'i kujutuseks¹⁾. Tõepoolest on see nii oma põhiideedelt kui ka nende läbiviimisel ajalookirjanduse kõige omapärasemaid töid ja sisaldab raskeima kultuurajaloolise probleemi kohta ühele põhimomendile ülesehitatud harukordselt selgejoonelise sünteesi. Andes läbilõike tervest ajast esitab Burckhardt rea õnnestunud kujutusi selle ilmavaate, elukäsituse ja kultuuri kohta. Burckhardti teened on seda suuremad, et tal kultuuri ajaloo käsitlemise alal vääriliste eelkäijate puudusel esimesi vagusid tuli ajada.

Kõigi paremuste kõrval on Burckhardti käsitlusele omased mõningadki puudused ja nõrkused, mis suurelt osalt tingitud tema süstematiseerivast ja tüpiseerivast meetodist. Burckhardt jälgib ajajärgus selle üldist vaimu, tunneb eeskätt huvi selle korduvate, püsivate ja tüübiliste elementide vastu. Ta vaatleb renaissance'i kui teatavat ideaalset tervikut, kui mingit loovate vaimude paradiisi-aega. Et aga „paradiisi olud ajalugu ei oma, siis ei saa me teada, kuidas renaissance'i kultuur tekkis või kuidas see arenes“²⁾. Burckhardti töös leiame ainult horitsontaalse läbilõike renaissance'i ajast, kuna verti-

1) G. P. G o o c h, *History and historians in the nineteenth century*, 1913, lhk. 583.

2) E. d. F u e t e r, *Geschichte der neueren Historiographie*, 1911, lhk. 600.

kaalne läbilõige, mis esitaks pildi uute jõudude järkjärgulise kasvamise kohta, selles puudub. Et Burckhardti skeemidel pole ajaloolist perspektiivi, siis tunduvad nad liiga üldistavaina ja kategoorilistena. Näit. tuleks ilma ja inimese uuestileiutamise asemel kõnelda vast ainult täpsuse ja intensiivsuse kasvamisest inimhinge ning välislooduse vaatllemisel. Samuti oleks vaja olnud üksikasjalisemalt eritella, millised renaissance'i-inimese hingeomadused olid tingitud ajajärgu üldisest vaimsest atmosfäärist ja millised esinevad lihtsalt Itaalia rahvusliku tüübi kestvate põhiomadustena. Edasi võib vaevalt otstarbekohaseks pidada sisuküllase renaissance'i elu kõiki iseärasusi neid lähemalt eritlemata lihtsalt ühe jagaja — individualismi — peale viia, sest sel korral läheksid eri rühmade ning isikute individuaalsed jooned kergesti kaotsi ja individualismi mõiste ise muutuks ebamääraseks, väheütlevaks iseloomustamisvahendiks. Et heleda renaissance'i-aja vastuseadmine süngele ning pimedale keskajale mitmeti väärtanud, näeme lähemalt alamal. Lähenedes oma uurimisobjektile rohkem vaimustatud vaatlejana antikvaarina, kui ettevaatliku ajaloouurijana, ei suuda Burckhardt järjekult oma skeemide ja valemitega ajajärgu mitmekesisist sisu katta ega selle eri avaldusi igakord tarvilise täpsusega iseloomustada.

Burckhardti teos avaldas oma ajale otse fascineerivat mõju ja levitas autori entsusiasmi renaissance'i huvitava ning veetleva ajajärgu kohta. Vabamõttelised ja -meelsed ringkonnad hakkasid tundma sügavat sümpaatiat aja vastu, mil õhtumaised rahvad oma kultuursema valimiku näol tegid esimesi katseid rõhuvate autoriteetide alt vabanemiseks. Hiljemini, kui Nietzsche üliinimese kultus meeli valdas, nähti Burckhardti kujutatud renaissance'i-inimeses Nietzsche ideaalile kõige enam lähenevat inimtüüpi. Ka ajaloouurijate ridades löid Burckhardti vaated end otsekohe läbi. Körting, Geiger, Symonds, Korelin j. t. tungisid mitmeti sügavamale ajajärku, jälgisid üksikasjalisemalt selle erikülgi, kuid seisid oma põhivaateis õieti tugevasti Burckhardti töö mõju all. Eriliselt leidis kultiveerimist see Burckhardti töö külg, mis rõhutas antiiksete elementide suurt tähtsust renaissance'i elukäsituse kujunemisel. Burckhardti kaasaeglase Georg Voigti mõjutusel, kes oma a. 1859 ilmunud töös „Die Wiederbelebung des classischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus“ oli renaissance'i aega iseloomustanud kui peamiselt klassilise aja kultuurielementide uuestisündi ja eriti pikalt peatunud antiiksuse mõjudel XIV ja XV sajandi Itaalia vaimuelule, kaldusid need uurijad Burckhardtist kaugemale minnes ülihindama antiik-kultuuri tähtsust ja osa selleaegses vaimlises liikumises.

XIX sajandi viimaseil aastakümneil hakkas siiski kujunema reaktsioon säärase renaissance'i-käsituse vastu. Vahe peal oli keskaja uurimine suurte sammudega edasi jõudnud. Keskaja kunsti, kirjan-duse ja filosoofia üksikasjalisem jälgimine oli osutanud väärtuslikke tulemusi; oldi lähemalt tutvutud antiiksuse elementide mõjuga Lääne-Euroopa keskajale ja, vastupidi, õpitud nägema renaissance'i ajas suu-remal arvul keskaegseid elemente. Üheks õhutavaks teguriks oli neil uuringuil Põhja- ja Kesk-Euroopa rahvaste tihenened rahvustunne. Ei tahetud enam leppida Burckhardti väitega, nagu oleks itaallased ajalisel ja kvalitatiivselt esimestena astunud modernse inimsuse arendamise teele.

Esimesena väljendas uut vaadet renaissance'i ajale kunstiaja-loomlane Henry Thode a. 1885 ilmunud töös „Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance in Italien“, millele hiljemini, a. 1903, järgnes teine põhjapanev töö „Michelangelo und das Ende der Renaissance“. Ajalooliste ajajärgude tõeline vaimne olemus avalduvat Thode arvates kujakamalt kui teistel loomingu aladel kunstilises loomingu. Et vii-mases usuline element oma vaimulikkude ainete ja harraste mee-oludega ikka nähtaval kohal seisnud, võis Thode renaissance'i aega iseloomustada ajajärguna, mil ristiusu religioosid elamused omandanud harukordse intensiivsuse ja sügava individuaalse värvingu. Renais-sance'i peamine ideaal — inimelus realiseeritud täiuslikkus — kannud usulist signatuuri ja esinenud ühest küljest kristliku armastuse, teisest küljest spiritualiseeritud ilu kujul. Püüe sellele ideaalile avaldunud jõurikkalt ajajärgu kunstis ja filosoofilis otsinguis (Platoni akadeemia). Renaissance'i aja inimeste ilmlikele otsingule ja maistele harrastustele omistab Thode täiesti sekundäärse tähtsuse ja eitab muu seas ka antiiksete kultuuri-elementide positiivset mõju. Renaissance'i aja kunsti-lise loomingu juuri otsib Thode keskaegse elukäsitusega veel tihedasti seotud franciskaanlaste usulises liikumises, mille sisuks olnud isiku vabanemine usuliste autoriteetide surve alt. Järjelikult hindab ka Thode individualismi kui renaissance'i põhiolemust, kuid näeb selles keskaegsete jõudude loomuliku arenemise produkti. Pidades antiikkultuuri uuesti-sündi väheoluliseks kõrvalnähtuseks, tuletab Thode renaissance'i kultuu-rilise loomingu hiilgesaavutused vahenditult Öhtumaa keskaja vaimust.

Samasuguseid vaateid avaldab veel järsumal kujul Carl Neu-mann, muu seas oma sisukas kirjutises „Byzantinische Kultur und Renaissancekultur“¹⁾. Neumanni arvates on renais-

1) Historische Zeitschrift, 91. Band, 1903.

sance'ile omane individualism keskaegse arengu tulemus ja õigupoolest keskaja kõige õilsem õis. Oma elulised jõud ammutanud renaissance keskaegsest kristlikust kultuurist ja barbaarsuse värskest eluenergiast. Moderni kultuuri juured ulatuvat tagasi sügavasse keskaega, millest see kultuur otsejooneliselt olla arenenud. Teatava elustava lisandusena etendanud antiiksus renaissance'i ajajärgul tänu oma teadmiste ja kunstiliste saavutuste tagavaradele virgutava teguri osa, kuid tõeliselt loov element ei olevat ta suures kultuuriliikumises enam olnud. Niipea kui antiiksed traditsioonid ühel või teisel alal tõusnud domineerivale kohale, hakanud nad otsekohe takistama vaba loomisvõimet. Viimase väite tõenduseks toob Neumann Bütsantsi, kus klassiline vaim oma ratsionalismiga tõkestanud uue kristliku kultuuri arenemist. Just tänu antiiksete kultuurielementide säilimisele tardunud Bütsantsis vaimline ja usuline kultuur. Selle vastu võinud kristlikud ja barbaarsed jõud antiiksete elementide vähesuse tõttu Öhtumaal terve keskaja kestes takistamatult areneda, jõudes keskaja lõpul teatava küpsuseni. Renaissance'i aeg olnudki — „ein Reifwerden der mittelalterlichen Kultur“. Renaissance'i kunsti paremais saavutatus avalduvat keskaeg kõiges selles, mis temas suurt ja sügavat.

Loomuliku reaktsioonina Burckhardti kooli ühekülgsuste vastu on Thode ja Neumanni poolt esindatud vool tähelepanu pööranud jällegi ainult ühele elemendile äärmiselt mitmekülgselt kultuurilise liikumise koosseisus. Vaielused mõlema voolu esindajate vahel viimaste aastakümnete jooksul on näidanud, et seda liikumist kerge ei ole ühe või teise sellele omase elemendi väljatõstmisega iseloomustada. Ikka enam hakkavad silma paistma üldises mõistes „renaissance“ sisalduvad vastolud; sisemiselt täiesti ühtlase kultuuriterviku asemele astub mitmesuguseid eritendentse sisaldav ja mitmeid erisuuni osutav evolutsiooniline nähtuste seeria. Uuemate spetsiaaluurimuste (Brandi, Burdachi, Martini j. t. poolt) läbi on renaissance'i ajajärgu sisu äärmiselt rikastunud ja ähvardab purustada igasugused valemid ning skeemid. Viimaste aastakümnete saavutused renaissance'i aja uurimises tõendavad *ad oculos*, kuivõrra keerulised on mitmed Burckhardti poolt loodud ja alguses lihtsaina tundunud mõisted. Üldiselt domineerivad viimased veel praegugi renaissance'i probleemide teaduslikus käsitlemises, kuigi muudetud ja uuematele saavutustele kohandatud kujul, olles minetanud oma esialgse kategoorilisuse. „Hoolimata kõigest hilisemast tööst, seisab Jacob Burckhardti ehitus murdumatult“, tähendab üks viimaseist renaissance'i uurijaist¹⁾. Kuid seda ehitust on niivõrra sageli ja põhja-

1) Friedrich Engel-János, Soziale Probleme der Renaissance, 1924, lhk. 3.

likult ümber ehitatud, et vaevalt võib ära tunda selle esialgset kavatist. Et ajad uueks sünteesiks veel täis pole saanud, näitab uuemate sünteetiliste renaissance'i käsitluste puudumine. Kuid seda suurema energiaga on töötatud mitmete eriküsimuste, näit. renaissance'i olemuse ja selle vahekorra vana-, kesk- ja uue ajaga, kallal. Esitagem ka nende probleemide alalt mõningaid üldisemaid jooni.

5.

Humanistide poolt loodud mõiste renaissance'ist, kui sootuks uue kultuurilise sisuga ajajärgust, mis keskaegse barbaarsuse ja vaimupimeduse asemele astunud, tuleb uuemate uurimistulemuste põhjal täieliselt ebaõnnestanuks tunnustada. Nüüd on vastuvaidlematult tõestatud, et keskaja teisel poolel, alates XI sajandist, kõigil elualadel — majanduses, poliitikas, teaduses, kunstis — algas tähelepanuväärne tõusu-aeg, millele hiljemini renaissance liitus selle tõusengu kõige küpsama ja väärtuslikuma lülina. Teisest küljest säilis, nagu seda juba Burckhardt oma töö viimastes osades oli näidanud, renaissance'i ajal küllaltki keskaegse vaimupimeduse ja ebaususe jäänusi, millest isegi väljapaistvad humanistid ei suutnud vabaneda. Kõik renaissance'i aja tendentsid leiduvad kas või ainult algstaadiumis juba keskajal ja samuti võime kõiki keskaegseid tendentse veel renaissance'i ajajärgul tähele panna. Nii ei eraldu renaissance keskajast mingi sügava kuristikuga, nagu ennemini oldi arvatud, vaid moodustab sellega ühe arenguseeria, mille esimesed lülid hilisest keskajast vaevalt märgatavalt erinevad. Sellepärast oleks vähe otstarbekohane pidada teatavaid väiksemaid tõusuaegu keskajal ainult mingisugusteks renaissance'i eelkäijateks ja rääkida näit. Karolingide või Ottode eelrenaissance'ist, samuti kui paika ei pea terve Prantsuse vana korra vaatlemine ainult Suure Revolutsiooni põhjusena, mitte aga omapärase, iseseisva siseväärtusega ajajärguna. Hoopis õigem on hoiatada säärasest retrospektiivsest vaatlemisviisist ja näha keskaegseis „renaissance'ides“ oma ette kultuuriperioode, mis omavad ainult rea ühiseid jooni päris renaissance'iga ja kuuluvad ühes viimasega Lääne-Euroopa kultuurilise arengu ühisesse ahelikku. Samuti oleks mõttetu paigutada renaissance'i „algusmomenti“ ikka taha poole XII-sse või isegi XI-sse aastasatta seda mööda, mida rohkem keskaja uurimine selles ajajärgus nähtavale toob „renaissance'i“ jooni ja idusid. Skolastilised vaielused selle üle, kas kuulub renaissance oma olemuselt kesk- või uude aega, tõendavad omakord, kuivõrra iganenuks ja vähe otstarbekohaseks on nüüdisaegse geneetilise ajalookäsituse seisukohast muutunud traditsionaalne ilmaajaloo jaotus.

Asja nii olles tekib küsimus, kas on üldse võimalik renaissance'i

mõistele mingisugust sisu anda, mis selle mõiste olemasolu kuidagi suudaks õigustada. Ka seda küsimust on viimaseil ajal kaalutud, kusjuures renaissance'i mõiste säilitamine, peale väheste erandite, siiski otstarbekohaseks on tunnustatud. Hoolimata rohkearvulistest ühistest joontest hilisema keskajaga, hoolimata oma mitmekesisest sisust ja paljudest sisemistest vastoludest, moodustab XIV, XV ja osalt XVI sajand ikkagi teatava ühiste oluliste joontega ühiku, mis meid õigustab seda eraldama eelnevaist ja järgnevaist ajajärkudest.

Mitmed juba keskajal kujunenud nähtused omandasid neil sajandeil hoopis uue, endisest erineva tähenduse. Individualism, mille arengut keskaja viimaseil sajandeil on leitud usulises müstikas, filosoofilises aatlemises, lüürilises luules ja mujal, omandab renaissance'i ajal sügavama sisu ja suurema intensiivsuse. Ka keskajal leidis tugeva ja omapärase karakteriga indiviide, kuid need ei seadnud oma eneseteostust järsku vastollu tolleaegse orgaanilise elusüsteemiga. Selle vastu panevad renaissance'i aja individualistlikud tendentsid end maksma just keskajast päritud orgaanilise süsteemi kiuste. Renaissance'i individualism tunnustab teadlikult ja põhimõtteliselt indiviidi iseseisvat eneseväärtust ja tema õigusi vabaks, tõkestamatuks arenguks. Maist elu ja selle hüvesid hakatakse hindama kui iseseisvat, oma ette väärtust, mis enam ei omanda oma mõtet mingi transcendentse ideaali kaudu. Huvid suunduvad ikka enam ilmlikkusse nähtustesse, milliseid hakatakse harrastama teadlikult ja kartmatult. Uus suhtumine isikusse ja maisesse ellu avaldub uutes elu-ideaalides, mis vastavad uuele elutundele ja elukäsitusele. Transcendentsete elusuunade kõrval kerkivad ikka nähtavamale kohale immantsentsed. Oma vabanenud jõudu tundes elatakse intensiivselt ja püütakse elult võtta, mis see aga anda suudab: *il vivere risolutamente* on nende oma elujõust ja energiaküllusest joobunud sugupõlvede hüüdsõnaks. Samal ajal areneb kriitiline suhtumine enda isikusse. Süvenetakse suure innuga oma hinge salapärasesse sügavustesse, püütakse analüeerida ja võimalikult lahendada enda psüühikas ilmenevaid vastolusid, tahetakse kõiki võimeid kultiveerida ja arendada. Kõige selle mõjul muutub isik renaissance'i ajal ilmekamaks, tugevamaks ja karakterikindlamaks. Ta erineb oma suuremalt vaimliselt küpsuselt, iseteadvuselt ja tahtekindluselt eelmiste sajandite isikust, samuti kui täisealine, kujunenud mees ilmevaesest ja ebamäärase psüühikaga noorurist. Järjelikult ei kummuta individualistlikkude elementide leiutamine keskajal veel Burckhardti väidet individualismist kui renaissance'i aja põhitunnusest, vaid annab sellele vast ainult veidi pehmendatud kuju.

Suhtumine antiiksuse omandas renaissance'i ajal samuti kesk-aegeest hoopis erineva ilme. Uuemad uurijad, eeskätt E. Troeltsch¹⁾ on veenvalt tõestanud, et keskaeg ka Lääne-Euroopas hoopis tugevamiini oli läbi põimitud antiiksete elementidega, kui senni oldi arvatud. Aristoteles ja Platoon mõjutasid katolitsismi teoloogia kujundamist, müstilisis õpetusis kajastusid neoplatonismi ideed ja stoitsismilt laenatud loodusliku seaduse — *lex naturae* — mõistega, mis sarnastati Jumala seadusega, õigustas katoliku kirik põhimõtteliselt maise kultuuri elemente — riiki, ühiskondlikke korraldusi jne. — kristlikus ühiskonnas. Kuid kõik see ei sunni meid veel keelduma kõnelemast antiik-kultuuri elustumisest renaissance'i ajal. Klassilise kultuuri elemente kasutati keskajal ainult neis osis, mida võis rakendada katoliku kiriku ja kristliku ilmavaate teenistusse. Vaimlise elu madal tasapind ei võimaldanud vääriliselt hinnata vanalt ajalt pärandatud kultuuriväärtusi. Keskaeg ei tunnud antiiksust kui niisugust, sest siis lihtsalt puudus kultuuri mõiste²⁾. Sellepärast oli antiik-aja pärandus kaua surnud kapitaliks, millest kasutati ainult juhuslikult kätte sattunud ja kuidagi kasulikuks osutunud jäänusi. Alles kultuurilise arengu tõus keskaja lõpul võimaldas antiikse kultuuri sügavamalt mõistmist, kunni vaimliselt iseseisvunud renaissance'i sugupõlved suutsid seda väärtuslikku pärandust täies ulatuses nautida.

Palju on juureldud küsimuse kallal, kuidas kooskõlastada renaissance'i aja individualistlikku elutunnet klassiliste autoriteetide poole pöördumisega. Nüüd on selgunud, et ainult loomisvõimetud epigoonid vastuvaidlematult alistusid ideaalseiks peetud antiiksetele normidele. Loovad jõud nägid endis selle vastu antiiksete traditsioonide jätkajaid ja tundsid end antiik-ajast mitmeti kõrgemal seisvat. Kui nad siiski suure innu ja armastusega pöördusid selle poole, siis seetõttu, et nad uute ilmavaateliste ja teaduslike probleemide lahendamiseks seal leidsid väärtuslikku materjali. Pöördumine antiiksuse poole polnud sellega mingi juhuslik kapriis või vaimse orjastumise tunnus, vaid loomulik tee uute eluidealide kujundamisel. Näit. leiti Ciceros juht, kes pidi humaniste vabastama vaimsest orjusest, mitte aga neid enda orjadeks tegema³⁾. Et Rooma kultuur Itaalias moodustas pealegi oma rahvusliku mineviku päranduse, siis polnud selle harrastamine mingi kunstlik kõrvalekaldumine õigelt arenguteelt, vaid uue kultuurilise

1) Ernst Troeltsch, Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, 1912, lhk. 156—178, 226—238, 255—262 ja mujal.

2) Биццлли, op. cit., lhk. 60.

3) Th. Zielinsky, Cicero im Wandel der Jahrhunderte, 3. Auflage, 1912, lhk. 138.

liikumisega orgaanilises ühenduses seisev nähtus. Ammutades teadmisi antiik-aja tagavaradest, harides oma maitset klassilise kirjanduse najal ja arendades uut ilmavaatelist süsteemi vanult aatlejailt omandatud filosoofiliste mõistete abil, jõudsid Itaalia humanistid esimestena keskaegsest erineva kultuurini. Teised Lääne-Euroopa rahvad ei suutnud oma värsketest barbaarsetest jõududest hoolimata just antiiksete elementide vähesuse tõttu itaallastega sammu pidada. Järjekult tulevad täiesti ekslikeks tunnustada C. Neumanni väited antiiksuse negatiivsest mõjust ja sekundäärsest tähtsusest uue kultuuri arengus.

Nii kujunes uute individualistlikkude jõudude liitumisest kõrgeväärtusliku antiik-kultuuri elementidega uus tihe vaimline õhkkond, mis kõigis olulisemais osis erines keskaja katolitsismi orgaanilisest süsteemist. Renaissance'i kultuuri on selle tõttu kaua peetud puhasilmlikuks nähtuseks, milles mõned vähesed usulised elemendid esinenud keskaegse ilmavaate jäänustena. Nüüdisaja uurijaist rõhutab kõige järsumal kujul renaissance'i ilmlikku iseloomu Paul Wernle¹⁾, kelle arvates renaissance'i ajajärgul olevat puudunud moraalsed ja usulised ideaalid: siis piiratud lihtsalt antud realiteediga ja individuaalsusega heas ning kurjas. Sel ajajärgul avaldunud varjamatult inimese loomulik elajalikkus (die natürliche Animalität) naudingu- ja sugutungiga, võimu- ja kuulsusekirega, mis oli õilistatud peeneima esteetilise ja intellektuaalse haridusega südametunnistuse täielisel puudumisel. Renaissance'i aja religiooniks olnud iluduse kultus: isegi Plaatoni akadeemia usuliselt otsinguis näeb Wernle „eine Überordnung der Aesthetik über die Religion“. Wernle vaateid pooldab pehmendatud kujul ja teatavate reservatsioonidega E. Troeltsch²⁾. Diametraalselt vastupidisel seisukohal asub neis küsimusis ülal tsiteeritud töös K. Burdach, kes renaissance'i usulise sisu suhtes edasi arendab Thode vaateid. Burdachi käsituses esineb renaissance peamiselt usulise liikumisena, mille lähtekoha moodustanud XIII ja XIV sajandi müstilised ja chiliastlikud usulised otsingud. Need usulise tunde tõusuajad, mil kirglikult oodeti terve elu uuenemist ja inimeste kõlblist uuestisündi, annud Itaalia ühiskonnale säärase intensiivse eluhoo, et selle tagajärjel paari aastasaja jooksul kunstiline ja teaduslik loomisvõime tõusnud ennenägematute kõrgusteni. Esimest suurt renaissance'i esindajat näeb Burdach Cola di Rienzo, kelle tseremo-

1) Paul Wernle, *Renaissance und Reformation*, 1912, lhk. 15, 45—46, 80.

2) Ernst Troeltsch, *Renaissance und Reformation*, *Historische Zeitschrift*, 110. Band, 1913.

niaalses sümboolikas ta arvab leidvat üllatavat mõttesügavust ja ehtsat renaissance'i vaimu.

Wernle ja Burdachi poolt esindatud vastupidised vaated renaissance'i aja usulise külje kohta näivad mõlemad olevat äärmiselt ühekülgsed. Mis puutub Burdachisse, siis samastab ta liiga kergesti usulise eschatoloogia unistused mingist sisemisest kõlblisest ja usulisest uuestisünnist renaissance'i aja mõistega kultuuri uuestisünnist, kui teatavast konkreetsest, tegelikult juba aset leidnud faktist¹⁾. Burdach on renaissance'i mõistele annud selle tavalisest tähendusest niivõrra erineva sisu, et seda mõistet tema käsituses vaevalt võimalik kasutada konkreetsete ajalooliste nähtuste eritlemiseks ja piiritlemiseks. Ka Wernle väited renaissance'i puhasilmlikust iseloomust ei taha hästi paika pidada. Uus maise elu ja ilmlikkude hüvede väärtamine nõudis renaissance'i aja sugupõlvedel teatavat seisukohavõttu ristiusu ideaalide kohta. Paul Mestwerdt²⁾ leiab täiesti põhjendatult, et iga humanistliku püüdega samal ajal oli latentselt seotud mingi usuline probleem. Uued usulised otsingud johtusid isiku autonoomsusest eneseteostusest üldise kultuurilise tõusengu pinnal, sest süvenenud eneseareng ei võinud ükskõikselt mööduda ilmavaate usulisest küljest. Omalt poolt mõjus kristliku kultuuriga vastolus seisva antiiksuse harrastamine selleks kaasa, et maiste ja usuliste püüete lepitamise probleem koondas endale alatasa tähelepanu. Nii ei saanud ilmlikud hüvid terve renaissance'i aja kestvusel täiesti elimineeruda usulisist, vaid põimusid viimastega eri isikute juures kõige mitmekesisemais kombinatsioones. Ei oleks õige pidada renaissance'i aja usulisi otsinguid mingisuguseks kõrvaliseks elemendiks või lihtsalt endise kesk-aegse ilmavaate jäänusteks, nagu mõned eelmised uurijad (Korelin j. t.) on teinud: needki otsingud kuuluvad ühes ilmliku eneseteostuse püüetega renaissance'i inimese psühholoogia oluliste elementide hulka. Üldiselt polnud, peale mõne erandi, renaissance'i usulised otsingud siiski niivõrra intensiivsed kui selle maised harrastused. Et viimaseid kerge polnud lepitada kristliku moraaliga, piirdusid humanistid tavaliselt ristiusu ja katoliku kiriku formaalse tunnustamisega, kuid nõudsid selle eest endale õiguse ristiusu kõrval omal viisil elada, uskuda ja aadelda. Ristiusu otsekohest eitamist leiame neil ajal ainult erakordse nähtusena. Tegelikult kõrvaldasid humanistid siiski kristliku ilmutuse kui

1) Vrdl. Paul Joachimsen, Vom Mittelalter zur Reformation, Historische Vierteljahrsschrift, XX, 1922, lhk. 462.

2) Vt. tema Die Anfänge des Erasmus, 1917, lhk. 25—78, kus antakse õieti hästi õnnestunud ülevaade Itaalia renaissance'i usulisist otsinguist.

tunnetamise lõpliku kriteeriumi ja rajasid tee iseseisvaile vaimlisile väärtusile kiriku autoriteedi kõrval.

Peatunud mõnel tähtsamal renaissance'i uurimise probleemil, oleme näinud sel alal erinevaid seisukohti teineteisega teravasti kokku põrkavat. Osalt oma mitmekesise ja vastolulise sisu, osalt oma raskesti tabatava vaimse põhiolemuse tõttu ei alistu see kultuuriprotsess kergesti ajaloolisele tunnetamisele. Kuivõrra siin veel selgusetut ja otsustamatut, tõendavad viimaseilgi ajal korduvad katsed renaissance'i mõistet hoopis eitada ¹⁾. Et siiski meeleheitiks siin põhjust pole, näitavad viimase 70 aasta positiivsed saavutused renaissance'i uurimises. Hoolimata kõigist puudustist omame praegu igatahes kindlamat ja ühtlasemat käsitust renaissance'ist kui mõnest pikemast periodoloogilisest ühikust, näit. keskajast. Viimaseil ajal ongi hakatud pidama produktiivsemaks ülesandeks koondada peamist tähelepanu kitsapiirilisemate, kuid sisemiselt ühtlasemate perioodide uurimisele ja soovitatud jaotada ilmaajalugu väiksemasse 100—300 aastastesse perioodidesse. Säärase jaotuse juures säilitaks renaissance'i aeg enam-vähem kindlailmelise tervikuna jagamatult oma koha. Elu ja ajaloo rütm ei pulseeri, kui Karl Joeli sõnu tarvitada ²⁾, mitte ainult aastatuhandete raskes ja aeglases käigus, vaid samuti ka rutemini ringlevate ajajärkude omas. Suurte ilmaperioodide, ilmaajaloo passitoonide, kõrval võnguvad heledamad ületoonid, rutemini vibreerides, samuti kui minutinäitaja oma ringlemise kiiruselt tunninäitaja mitmevõrra ületab.

P. Treiberg.

Uuemad teosed C. R. Jakobsoni üle.

Läinud aastal ilmus meie ärkamisaja tähtsama ja tsentraalsema poliitikamehe C. R. Jakobsoni üle Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel, Noorsoo kirjavara sarjas A. Jürgensteini teos „Carl Robert Jakobsoni elu ja töö“ ning sellele järgnes Soomes tänavu Eesti konsuli Helsingis Emil Vesterise sulest soomekeelne töö pealkirjaga „C. R. Jakobson, Eestin kansallisuusliikkeen johtomiehiä“. Enne kui asuda nende teoste lähemale iseloomus-

1) Vt. näit. P. Випперъ, Очерки теории исторического познания, 1911, passim, ja O. Spengler, Der Untergang des Abendlandes, I, 1923, lhk. 36—38, 40—42, 302—309, 351—354, 424.

2) Karl Joel, Der säkulare Rhythmus der Geschichte, Jahrbuch für Soziologie, I. Band, 1925, lhk. 148.

tamisele, peatugem lühidalt neile teostele eelnenud kirjutisil ja uurimisel, mis Jakobsoni ja tema tegevust käsitlevad.

Jakobsoni isikul on teatavasti ärkamisaja arenemiskäigus olnud võrratu suur ja tähtis osa. Teatavas mõttes tuleb Jakobsoni pidada moodsa Eesti rahvusliku liikumise isaks. Järjekult on tema isiku ja tegevuse jälgimine meie ajaloo seisukohalt vaadates äärmiselt tarviline. Kuid võimata on Jakobsoni mõista ilma ärkamise ja sellele eelneva aja kujutamisetä, niisama võimata kui mõista ärkamisaega ilma Jakobsoni isiku ja tegevuse jälgimiseta. Sellest selguvad Jakobsoni isiku ja tegevuse jälgimise raskused. Tõsine ja põhjalik uurimine eeldab siin uurija vilunud ning asjalikku analüseerivat pilku ja suurt materjalide tundmist. Samuti peab uurija eriti hästi kodus olema selle aja vaimus ja poliitilistes, ühiskondlikkudes ning majanduslikkudes olukordades.

Jakobsoni elu ja tegevuse jälgimine osutub sellega teatavas mõttes ja ulatuses terve ajajärgu jälgimiseks. Jakobsoni isiku ja tegevuse kujutamisel omavad tähtsust faktid iseenesest, kuid veel tähtsam on neid fakte mõista ja hinnata. Arusaadavasti võib juba ette rutates öelda, et terve ajajärk ja Jakobsoni isik vajavad käesoleval momendil veel põhjalikke uurijaid ja et töö suures ulatuses veel tegemata, olgugi et mõndagi juba selles suhtes saavutatud.

Ruumi puuduse tõttu tuleb Jakobsoni kohta ilmunud kirjanduse iseloomustamisel piirduda ainult mõningate tähtsamate töödega. Järgmisel aastal peale Jakobsoni surma ilmus M. J. Eiseni sarjas „Tähtsad mehed“ Jakobsoni elulugu sarja kolmandama vihuna. Sel väikesel raamatukesel ei ole teadagi nüüd enam mingit väärtust. Kuigi suurt väärtust ei oma ka Jakobsoni õemehe J. Johanson-Pärna 1891. a. Tallinnas ilmunud teos „Kuulus Eesti rahva hariduse töötaja Carl Robert Jakobson“. Teos sisaldab muu seas ebaõnnestunud episoodide Eesti muistsest vabaduse ajast kui ka ordu, Rootsi ja Vene ajast enne Jakobsoni. Jakobsoni elukäigu jälgimisel on see teos episoodiline. Autoril puudub vajaline ülevaade ärkamisajast kui teatavast tervikust. Siiski teab ta Jakobsonile lähedalseisva isikuna (J.-P. oli Jakobsoni õe Natalie mees) Jakobsoni elust tähtsaid fakte, ja selles mõttes on seda raamatut biograafiliselt kasutatud ka hiljemini teiste poolt, kes Jakobsoni elu jälginud. Dr. K. A. Hermannii üldiselt nõrk teos „Eesti kirjanduse ajalugu“ (ilmunud Tartus, 1898), ei või samuti Jakobsoni elu ja tegevuse käsitlemisel kuidagi mõõduandev olla.

Kuid peagi leidis Jakobson ja tema tegevus kaugelt soliidsema kujutaja M. Martna isikus, kelle sulest 1903. a. ilmus töö „Carl

Robert Jakobson". See teos on kujunenud 1897. ja 1903. aastate vahel. Oma uurimuse jaoks on Martna ära kasutanud vastavad aastakäigud „Sakalast“, „Eesti Postimehest“, „Tallinna Sõbrast“, „Neue Dörptsche Zeitung'ist“, „Zeitung für Stadt und Land'ist“ ja on peale selle saanud mitmelt isikult lisamaterjale. Oma ülesande kallal on autor töötanud andumusega ja süvenemisega, püüdes kujutada tervet Jakobsoni tegevust laiemas raamis, kui seda senni tehtud. Ainult näib autor mõnikord liig truuult teatavaid ajaloo edu põhitõdesid uskunud olevat, kuid see ei ole teda üldiselt siiski mitte seganud võrdlemisi tasakaalukalt Jakobsoni tegevust jälgimast ja hindamast. Martna katsub Jakobsoni mõista, temast aru saada. Ta ei lange selle juures sisutusse resoneerimisse, sest ikka ja alati on tal üsna rikkalik materjal iga oma väite tõenduseks käepärast.

Oluliselt ei ole Martna teos siiski mingisugune põhjalik uurimus, vaid populaarne teos, kuid sellena toleaegete olude kohta, mil töö ilmus, üsna soliidne. Ka Martna ise ei ole oma teost ülehinnanud, nagu võib järeldada selle alatiitlist „Üksikud küsimused meie lähemast minevikust“. Autor ei ole Jakobsoni biograafiat üksikasjaliselt ja terviklikult esitanud, vaid puhtbiograafilised ja isiklikud elujuhtumused kõrvale jätnud. Üldise sissejuhatuse järel, mis mitte alati ei ole distsiplineeritult ja orgaaniliselt täies ulatuses raamatu peaosaga seotud, jälgib ta Jakobsoni tegevust tähtsamate tegevusmomentide järgi. Nii leiame raamatus järgmisi peatükke: Jakobsoni poliitika siht, Jakobson ja rahvas, Jakobson — kuriteod, Jakobson ja mõisnikud, Jakobsoni „tülid“, Jakobson ja koolid, Jakobson — usk — kirik, Jakobson ja sotsiaal-demokraatia j. t. Üldiselt on autorile sarnase jaotuse tõttu õnnestunud vahel üsna huvitavalt Jakobsoni tegevust hinnata. Raamat on siimaaani oma aktuaalse väärtuse alal hoidnud ja väärib praegugi nende tähelepanu, kes soovivad Jakobsoni tegevust tõsisemalt jälgida. Töös esinevaid üksikuid vigu ei hakka ma siinkohal lähemalt käsitlema.

Kui Martna teoses puudus tarvilik ja üksikasjalisem Jakobsoni elukäigu jälgimine, siis on see mõnevõrra antud V. Ernitsa kirjutises kuukirjas „Eesti Kirjandus“ 1910, pealkirja all „C. R. Jakobson“. Ernits refereerib ka Jakobsoni teoste sisu ja jälgib Jakobsoni tegevust, tehes kõike seda elukäigulises esituses, mitte aga üksikküsimuste järjekorras nagu Martna. Muidugi ei saa Ernitsa noore-ea kirjutisele esitada suuremaid ja kaugemaleulatuvamaid nõudmisi. Siiski olgu mainitud, et Ernits üsna hoolega on püüdnud silmas pidada mitmesuguseid allikaid Jakobsoni ja tema aja kohta.

Samutu ei saa läheneda suuremate nõudmistega M. K a m p m a n n i

kirjandusloo „Eesti kirjanduse peajooned“ teises jaos leidu-
vale peatükile „Carl Robert Jakobson“. Peale uurimuste ja
kirjutiste on Kampmann kasutanud ka Jakobsoni kirjavahetust ja teisi
materjale. Puhtbiograafiliste andmete hankimisel on sel kirjutisel
mõnevõrra tähtsust, kuid käsitluse lühiduse tõttu ei saa sel seda olla
sama võrra Jakobsoni tegevuse valgustamise ja hindamise suhtes.

Loeteldud tööde kõrval on ilmunud veel mõningaid teisigi, mis
riivavad Jakobsoni tegevuses mõnd teatavat joont või Jakobsoni aja
üht või teist arenemissuuna. Näit. on Willem Reiman oma töös
„Kivid ja killud“ (I osa, Tartus, 1907. a.) F. R. Kreutzwaldi
tegevuse käsitlemisel riivanud ka Kreutzwaldi ja Jakobsoni vahekorda.
Ühekülgse materjalina võiks tarvitada ka A. Grenzsteini tööd
„Herrenkirche oder Volkskirche?“ (Jurjevis, 1899. a.) ja
Heinrich Rosenthali „Kulturbestrebungen des est-
nischen Volkes während eines Menschenalters (1869
—1900)“ ilmunud Tartus, 1912.

Samuti väärib tähelepanu ka P. Ruubeli artikkel „Intelli-
gentlikust liikumisest meil“, mis ilmus „Vabas Sõnas“ 1914. a.
Autor iseloomustab selles Jannseni ja Jakobsoni ärkamisaja poliitikutena,
ära märkides muu seas, et Jakobson rikastanud meie tardunud
seltskonnaelu võitluse põhimõttega ja et ta üsna iseteadvalt välja
astunud just talupojaseisuse õiguste ja huvide eestvõitlejana.

Jakobsoni tegevuse iseloomustamise ja hindamisega teeb tege-
mist ka Hans Kruus omas ülevaatlikus uurimuses „Linn ja küla
Eestis“ (ilmunud Tartus, 1920), kus ta Eesti linna ja küla arenemis-
suunade jälgimisel peatub ka Jakobsoni vaateil talupoegadeklassile.
Kruusi arvates olevat Jakobson loonud kavakindla rahvuslik-talupoeg-
liku ideoloogia, selgelt ja järjekindlalt tõmmatud äärjoontega, „maa-
kultuurilise“ keskkohaga. Jakobson juhatanud Eesti tuleviku maale;
linn ei olevat Jakobsoni rahvusideoloogilises ehituses etendanud mingit
positiivset osa. Visalt ja järeleandmatult võidelnud Jakobson kõigil
aladel ainult küla huvide ja heakäekäigu eest. Ruubel ja eriti Kruus
on Jakobsoni tegevuses rõhutanud teatavaid teotsemissuuni, mis enne-
mini teiste poolt nii markantselt ei olnud esile tõstetud. Osalt praegu
mainitud ja osalt mujalt saadud elemente sisaldab Jakobsoni tegevuse
hindamisel Jaan Kärneri „Ärkamisaegne Eesti ühiskond“
(Tartus, 1924).

Hiljuti ilmunud A. Jürgensteini teos Jakobsoni üle kasutab
M. J. Eiseni, J. Johanson-Pärna ja Martna teoseid ja peale selle
Jakobsoni kirju J. Adamsonile, prof. J. Kõlerile, Lilli Suburgile
ja Koidulale, mis ilmunud „Eesti Kirjanduses“ a. 1912, 1913, 1916.

Ka on autor saanud teateid Jakobsoni perekonnalt, Jakobsoni abikaasalt; kirju Jakobsoni kaasaegsetest Jakobsoni järelejäänud paberite hulgast, tarvitanud Uue-Vändra vallaarhiivi, Vändra kirikuraamatuid jne. Teadagi on talle tuge pakkunud ka „Sakala“ aastakäigud ja ta enda isiklikud mälestused neist ajast. Jürgenstein on enda ülesandeks seadnud esitada Jakobsoni elulugu, silmas pidades eriti meie noorsugu, ega ole kavatsenudki oma töös anda põhjalikumat uurimust Jakobsoni ja tema aja kohta. Oma ainet käsitleb Jürgenstein eluloolises järjekorras. Ta ei anna laiemat perspektiivilist tagaseina, mis teaduslikuma ja täielikuma käsitusviisi juures kahtlemata oleks olnud *conditio sine qua non*. Üldiselt on teos enam õnnestunud kitsamate elulooliste piiride mõttes, kuna sügavamad probleemid Jakobsoni tegevuses ei ole vääriks jälgimist ega lahendamist leidnud. Võrdlemisi pikema käsitluse osaliseks on saanud Jakobsoni Peeterburi ja „Sakala“ ajajärk, millised mõlemad Jakobsoni elus ja tegevuses põhjaneva tähtsusega. „Sakala“ ajajärgu suhtes oleks oodanud veelgi üksikasjalisemat käsitlust ja suuremat süvenemist üksikküsimustesse. Üldiselt on Jürgensteini teos siiski täiesti rahuldav töö. Selle autor omab ajalooliseks vaatlemiseks tarvilisi põhiomadusi, tähelepanevat ja tasakaalukat silma, nii et Jürgensteini raamatuga Jakobsoni elu ja tegevuse valgustamine on saanud tunduvalt lisa. Huvitavalt valgustab autor Jakobsoni kujunemist rahvameheks Peeterburis, üsna huvitav on ka Jakobsoni tegevuse kujutamine Vändras. Jürgenstein kui „Vändra mees“ on siin Jakobsoni eluloole osalt suusõnalistest andmetest, osalt kohalikkudest arhiividest rikkalikku lisa hankinud. Kujutuse orgaaniliste sidemete ja selguse poolest on Jürgensteini raamat iga-
tahes täiuslikum Martna omast.

Nagu Martna teoses nii esineb ka Jürgensteini omas vigu, mil-
liste kohta toon paar eksitavamaid näidet. Jürgensteini teose järele
on Jakobsoni isa abiellunud Liisa Jegoroviga 15. aprillil 1841. a. ja
Jakobson sündinud 14. juulil 1841, kuna Johanson-Pärna järele abi-
ellumine on olnud 25. septembril 1840. a. Ka ei ole õige see, et
Browne oleks olnud Rootsi kindral-kuberner: ta elas ju XVIII sajandil,
mil Liivimaa juba Vene alla kuulus, ja oli kindralkuberneriks 1762. a.
peale Liivimaal ja 1775. a. peale ühtlasi ka Eestimaal.

Jürgenstein on katsund Jakobsoni elukäigu jälgimisel ka mõnda
uut probleemi käsitleda. Nii leiame tema töös harutusi selle kohta,
mis oleks Jakobson teinud, kui ta oleks kauem elanud ja kui tal tin-
gimata kokkupõrge oleks tulnud venestuspoliitikaga.

Igatahes on Jürgensteini teos samm edasi Jakobsoni elu ja tege-
vuse põhjalikumal uurimisel.

Lõpuks peatugem veidi eelpool mainitud Vesterise teosel Jakobsoni üle. Vesterinen nimetab oma allikate hulgas varem ilmunud teoseid Jakobsoni ja tema tegevuse üle, mitmeid Jakobsoni töid, „Sakalat“, „Eesti Postimeest“, kuukirja „Eesti Kirjandust“, „Eesti Kirjameeste Seltsi“ aastaraamatuid.

Vesterise töö sisuline järjestus on Soome lugejaskonna seisukohalt üsna ratsionaaalselt sündinud. Sissejuhatavas osas annab autor üldjoontes eestlaste poliitilise, sotsiaalse ja kultuurilise ajaloo läbilõike muistsest vabaduse ajast kunni Jakobsoni ajani. Selles peatub autor veidi pikemalt XIX sajandi esimese poole ja teise poole alguse reformide juures. Säärase ülevaate jaoks ei ole autoril olnud küllalt sügavaid teadmisi. Ta on pealegi ilmaasjata puudutanud mõningaid probleeme, mis senni veel selgusetud. Selle tõttu leidub Vesterise juures palju vigu, millistest toon ainult mõned näited. Autor ütleb (lhk. 13), et juba 1804. a. kinnitanud keiser talupoegade maaorjusest vabastamise seaduse. See ei ole õige, sest Liivi 1804. a. seadus määrab kindlaks talupoegade koormused, kuid ei vabasta neid maaorjusest. Mahtra sõda ei olnud mitte a. 1851, nagu autor seda mainib (lhk. 17). Samuti ei tee autor alati kindlat vahet seaduste vahel, mis Põhja- ja mis Lõuna-Eestile antud. Sageli jutustatakse seaduste sisu valesti või ebatäpselt. Muidu on see peatükk trehvalt valitud näidete ja keele sulavuse tõttu üsna huvitav lugeda. Võrdlemisi vähem vigu leidub peaosas. Viimases on eriti huvitav meile peatükk „Soome reisid“, kus autor kõneleb tormalaste reisist 1871. a. ja Jakobsoni reisidest a. 1871 ja 1876 Soome. Selle peatüki jaoks on autor materjali saanud „Uusi Suometar’ist“, „Morganbladet’ist“, „Viborgs Tidning’ist“ ja osalt ka Jakobsoni kirjadest, mis äratrükitud kuukirjas „Eesti Kirjandus“ 1913. Ka pakuvad huvi mõned pildid, mis meile senni tundmata olid. Vigade peale vaatamata on raamatu peosa Soome lugeja seisukohalt üsna kordalainult ja elavalt kirjutatud.

Kokkuvõttena võime konstateerida, et viimase kahe tööga on Jakobsoni kohta käiv peamiselt puhtbiograafiline kirjandus teatavat lisa saanud. Uurimistöö seisukohalt vaadeldes on neist tõist sisukam ja tähtsam müidugi Jürgensteini oma. Kuid suure Eesti ärkamisaja kesksema isiku tegevuse programm ja tegevus ise, selle poliitilised, majanduslikud ja ühiskondlikud alused ning suunad ootavad ikkagi veel põhjalikumaid uurijaid ja üksikasjalisemaid käsitlejaid.

H. Sepp.

Üks Johan Ihre kiri Gerhard Friedrich Müllerile.

Meie ülikooli raamatukogus on suures Schardiuse autograafide kogus säilinud kirjad, mis tähtsal viisil valgustavad kultuurajalugu mitme aastasaja jooksul. Pöörates tähelepanu kirjadele, mis puudutavad XVIII aastasaja kultuurilisi suhteid põhjamaade eri riikide vahel, on nende ridade kirjutaja mainitud kogus leidnud ka alamal trükitud kirja tuntud Rootsi keeleuurija, Glossarium Suio Gothicumi autori, prof. J o h a n I h r e käest Vene Teaduste Akadeemia kirjatoimetajale, ajaloo uurija Gerhard Friedrich Müllerile. See kiri väärrib meie arvates avaldamist just selle tõttu, et see sisaldab mõningaid teateid Ihre teaduslike tööde ja eriti tema Glossariumi, millel ka vanema ajaloo uurimise alal on olnud märkamisvääriline tähtsus, eeltööde suhtes. Meie näeme, et Vene teadusmees oli kirjast Carl v. Linné'le ¹⁾ maininud oma huvi prof. Ihre uurimuste vastu ja see oli annud põhjust hrale kirjutada Müllerile ja saata temale oma töö „De peregrinationibus Suio-Gothorum in Graeciam“, millest ta alamal trükitud kirjast räägib.

Nende ridade kirjutaja on ühes teises kohas ²⁾ katsunud näidata, millest see tuleb, et nii palju Vene Teaduste Akadeemia liikmetele adresseeritud kirju leidub Schardiuse autograafide kogus. Nähtavasti on nad omal ajal lubamatul viisil Teaduste akadeemia arhiivist ära viidud ja siis sattunud Eremitage usina konservaatori kogusse. Selle kaudu on ka nähtavasti Ihre kiri Müllerile 14. oktoobrist 1760 nimetatud kogusse sattunud.

A. R. Cederberg.

Viro Celeberrimo Gerardo Friderico Müllerero S. P. D.

Quum nuperrime me inviseret Linnæus noster, monstravit mihi, Te, vir Celeberrime, per litteras significasse, Tibi non ingratum fore, si, quid rerum a me agatur, certior fieres. Et utcunque exiguum id sit, nec Tua animadversione satis dignum, nihilominus malui id a me potius, quam alio interprete, rescisceres, in lucro non exiguo positurus, si meditamenta nostra littera Tuo, viri tanti, calculo se subnixa gloriari possint. Non vero Te. obtundam recensione schediasmatum, ad hanc academiam sub viginti annorum spatio, quo ad eandem

1) Nähtavasti kiri, dateeritud Peterburis 8. IX. 1760, mis praegu ühes teiste v. Linné'le adresseeritud kirjadega alal hoitakse Linnean Society's Londonis. Vrdl. Evald Ährling, Carl v. Linnés brevexling, Stockholm, 1885, lhk. 95.

2) En bortglömd autografsamling (Svenska Dagbladet, 1922, nr. 271).

Politices et Eloquentiae Professione functus sum, a me editorum, quorum tamen aliquot fortassis fuerint, quae Septentrionali Historiae lucem aliquam foenerari queant dicam tantum, meam in eo hodie occupari operam, ut typis edam Glossarium meum Suiogothicum, quod jam sub prelo sudat. Constabit id duobus formae maximae voluminibus, ea fere methodo consignatum, qua Wachterus suae Linguae Origines illustravit: cui quidem viro etsi ingenio et eruditione haud forte par sim id tamen egregii ego habeo, quod illius opera mihi uti atque profuere licuerit, et etiam Veterum Linguarum Septentrionalium cognitione munitus, illius meditationes hic illic vel illustrare vel emendare potuerim. Quum autem viam ingressus sim, nullius nostratium antea calcatam solo, operique huic non nisi subcesivas horas impendere mihi meat, morae impatientes non erunt amici mei, si adhuc aliquid temporis effluxerit, antequam id ipsis offerre queam.

Novam etiam molior editionem codicis Nostri argentei, cujus geminum specimen edidi Ulphilas Illustratus appellatum trinumque aliud sub titulo specimen Glossarii Ulphilani una cum dissertatione de Lingua Codicis Argentei, in qua inprimis sub examen vocavi Hicessii et La Crozii hypothesin, nuper a Dom. Michaelis etiam adoptatam, qua Novum Testamentum Ulphilae auctori adscriptum, non Gothicum sed Francuum esse persuadere voluerunt. Transmittam tibi haec omnia, si has similesque reculas aliquo in numero posuens, sique fuerit cui recte dem: addam tum etiam dissertationem nuper a me habitam de Peregrinationibus Suo-Gothorum in Graeciam, quae id praecipue agit, ut demonstret per Graeciam, cujus adeo frequens in appis nostris Rumei aliisque monumentis antiquioribus mentio fit, non intelligi Atticam illam, sed Russicae ditionis veterisque Wandaliae maritima inprimis loca, quam eandem acceptionem medii aevi Scriptoribus Latinis familiarem esse, nostri. Sed non licet, Te Tuamque publico profutura otia diutius morari, opto tantum ut res Tuas feliciter agas, et nostri memor vivas Vale et fave Tibi addictissimo

Upsaliae d. 14 Octob. 1760.

Joh. Ihre

Reg. Canc. Consilario et
Equiti de Stella Polari, etc.

Kuhu tulevad meie valdade arhiivid koondada.

H. Sepp on oma kirjutises kohalikkude arhiivide ajaloolise aine koondamise kohta („Ajalooline Ajakiri“, 1926, nr. 2) käsitlenud huvitavat ja meil praegu lahendamisel olevat kogukondlikkude, kiriklikkude ja teiste samalaadiliste asutuste, eraseltside, -liitude, ühingute ja isikute päralt

olevate arhiivide ja arhivaalide alalhoidmise küsimust. Aga järeldustega, millisteni H. Sepp oma arutuses jõuab, ei saa kõigiti päri olla. Kõige pealt ei saa nõus olla H. Sepa arvamisega, nagu seisaks riikliku ajaloolise arhiivi ülesanne arhivaalide korraldamises. H. Sepp identifitseerib siin arhiivi ülesannetega arhivaalide korraldamise — praeguste ja tulevaste uurijate töö võimaliku hõlbustamise suunas. Seda peab arvama, kuigi H. Sepp sellele arhiivi ülesandele juurde lisab epiiteti „peamine“, sest teisi arhiivi ülesandeid H. Sepp ei puuduta.

Riiklikul arhiivil tuleb aga täita veel teisigi ülesandeid: alal hoida ja kättesaadaval pidada riigiasutustele riigi päralt olevaid akte ja tõenduskirju, millele seltsib nende teadusliku uurimise võimaldamine.

Ka H. Sepa poolt esiletõstetud arhivaalide korraldamise printsiipide formulatsioon — „korraldamisel tuleb esijoones silmas pidada praeguste ja tulevaste uurijate töö võimalikku hõlbustamist“ — on selgusetu ja kutsub esile arusaamatused. Tarvitamisviisid on väga mitmekesised, nagu ajaloolised, genealoogilised, ökonoomilised, juriidilised jne., ja kõigi tarvitamisviiside huvisid korraldamise juures rahuldada on võimata. Arhivaale tuleb korraldada vastavalt nende omadustele, nii et sellest vastu peegeldub selle ametkonna organisatsioon ja ajalugu, kus nad tekkisid. See on ainuke otstarbekohane moodus nende korraldamiseks.

Kogukondlikkude ja teiste samalaadiliste arhiivide alalhoidmise küsimust tahab H. Sepp lahendada nende koondamisega ühisesse keskkotta, kas „meie Keskarhiivi või teistesse arhiividesse“. Sealjuures teeb ta raskeid etteheiteid Riigi Keskarhiivile, kelle juhatus ei olevat senni mingisugust huvi üles näidanud kohal leiduvate arhiivide päästmise vastu. Säärase olukorra leiab ta olevat täiesti ebaloomuliku ja koguni lubamatu. Kui esinetakse säärase raske süüdistusega avalikult teaduslikus ajakirjas, siis peavad olema selleks küllalt kaaluvad põhjused. H. Sepa poolt ette toodud põhjendus, et ta ei olevat kuulnud Keskarhiivi juhatuse vastavaist sammudest, on selleks liiaks kerge, sest enne nõuab põhjendust seisukoht, et valdade, resp. kihelkondade arhiivide säästmine on ainuüksi Keskarhiivi ülesandeks. Seda põhjendust H. Sepp ei esita, vaid piirdub ainult lausega: „Nende materjalide koht peaks kindlasti küll Eesti Vabariigi Keskarhiivis olema“. Selleski seisukohas pole H. Sepp kindel, sest ta leiab teises kohas, et nende materjalide hoiukoht võiks olla alternatiivselt kas Keskarhiiv või mõni teine arhiiv.

Keskarhiivi ülesanded on täpselt kindlaks määratud tema põhimääruses, millest tuleb kinni pidada ka käesoleva küsimuse lahendamisel. Keskarhiivi ülesanded, millest eelpool kõnelesin, on põhimääruses (§ 1) järgmiselt formuleeritud: Keskarhiiv võtab vastu, korraldab ja hoiab alal kõik Eesti Vabariigi päralt olevad ajaloolise tähtsusega aktid ja dokumendid, kui nad on kaksikümmend aastat vanad. Need aktid ja dokumendid võtab Keskarhiiv vastu Riigiarhiivilt. Arhivaalide koondamist toimetab Riigiarhiiv (Riigiarhiivi põhimäärus § 2). Tegelikult on käidudki selle järgi.

Keskarhiiv võtab vastu, korraldab ja hoiab alal ainult arhivaalid, mis on Eesti Vabariigi päralt. Arhivaale, mis riigi päralt ei ole, võib Keskarhiivis alal hoida ainult erilistel tingimustel. Riigi päralt olevaid arhivaale on Keskarhiiv kohustatud vastu võtma. Kogukondlikkudelt ja

teistelt samalaadilistelt asutustelt, samuti eraseltsidelt, -liitudelt, ühingutelt ja isikutelt võib Keskarhiiv arhivaale omanduseks või hoiule vastu võtta (põhim. § 3). Selle all aga ei tohi kannatada esimest liiki arhivaalide vastuvõtmine, mis Keskarhiivile kohustav. Pealegi oleneb mitte riigi päralt olevate arhivaalide kogumine Keskarhiivi nende omanikkude nõusolekust ja võib sündida ainult vastastikkusel kokkuleppel seaduses ettenähtud raamides.

Arhivaalide kogumine Riigiarhiivi ja üleandmine Riigiarhiivist Keskarhiivi sünnib Arhiivinõukogu kaudu (Arh. nõuk. põhim. §1, kodukord §§ 1 ja 2).

Küsimuses olevad valdade ja kogukondade arhiivid ei ole riigi päralt, järjekult ei ole Keskarhiiv kohustatud hoolitsema nende säästmise ja ületoomise eest Keskarhiivi. Seega ei ole põhjustatud Keskarhiivi juhatusele tehtud etteheited vastutustunde puudusest oma kohustuste suhtes. See etteheide tuleks pöörata enim Arhiivinõukogu vastu, kelle selgitada on põhimõttelised arhiivküsimused ja algatada küsimused, mis on ühenduses arhivaalide kogumisega. Otsustav sõna ütelda on siinjuures aga ikkagi kogukondlikkudel ja omavalitsusasutustel, kelle valdamisel küsimuses olevad arhiivid on. See on asja juriidiline külg.

Sellest on nähtavasti aru saanud ka hra Sepp, kui ta mõõnab, et selle arhiivianestiku eest hoolitsemine kuuluvat küll ka Arhiivinõukogu ülesannete hulka, aga järeldused, mis ta sellest teeb, nagu oleks selle asutuse töö tagajärgede eest vastutav üksi Keskarhiivi juhataja on ekslikud, (asjaolul, et H. Sepp nimetab „liikmeid, eriti suuremate arhiivide juhatajaid,“ ei ole oluliselt suuremat tähtsust, sest hiljem kõneleb ta ainult Keskarhiivi juhatajast). Ei tohi aga unustada, et Arhiivinõukogu tööd juhatab Arhiivinõukogu esimees, kes valvab muuseas Arhiivinõukogu põhimääruste ja kodukorra täitmise järele (koduk. § 9) ja on seega esijoones vastutav asutuse tööde tagajärgede eest. Arhiivinõukogus on ka omavalitsuse arhiivide esitaja, kelle ülesandeks on just kontakti loomine Arhiivinõukogu ja omavalitsuse arhiivide vahel ja nendesse puutuvate küsimuste eest hoolitsemine, mida mainitud esitaja ka alati teinud. Ei tohi samuti unustada, et Arhiivinõukogu koosseisu kuulub ka meie akadeemilise ajaloolise ringkonna esindaja, ja minu arvates ei tohiks ajaloolastel põhjust olla kurtmiseks, et neil puudub kontakt asutustega, kes otsustavad arhiivküsimusi.

Üle minnes asja sisulise külje juurde, pean tähendama, et vallaarhiivide säästmiseks on mõningaid samme astatud. Et need on omavalitsuse arhiivid, ei saa Arhiivinõukogu, Riigi- ega Keskarhiiv seaduste puudusel siin midagi teha ilma vastavate omavalitsusühikute nõusolekuta. H. Sepa väite, nagu oldaks kohtadel sellega täiesti nõus, et vallaarhiivide vanemad osad meie „kesk-arhiividesse“ üle viia, illustreerimiseks lubatagu tuua mõned arvud. 1921. a. tehtud järelepärimise peale on vastused saanud ainult 7 valda ja neistki on osa keeldunud oma arhiive Keskarhiivile üle andmast. 1926. a. juunikuus ajalehtedes valdadele avaldatud üleskutsele, saata vanemaid dokumente ja akte hoiule Riigi Keskarhiivi, ei ole Keskarhiiv saanud ühtegi vastust. Riigi Keskarhiivil ei jatku krediiti ega tööjõudu, et tema ametnikud suudaksid läbi sõita ligemas tulevikus kõik omavalitsus-, kogukondlikud ja kiriklikud asutused, eraseltsid, -liidud ja ühinged, kohal kokkuleppele jõuda ja üle viia Keskarhiivi nende arhiivid, kui see üldse on

teostatav. Kirjalik asjaajamine ja üleskutsed aga annavad, nagu kogemused näitavad, liiga vähe tagajärgi.

Veel on kaalumisväärt küsimus, kas üldse on ratsionaalne koondada kõigi valdade ja kogukondade arhiivid Riigi Keskarhiivi. Need arhiivid omavad enamikus ikkagi ainult kohaliku tähtsuse ja, nagu näitab praktika, on sedalaadiliste arhiivide uurijaiks loomulikult enamasti ikka kohalikud inimesed. See on ka arusaadav ja seletatav uurimisküsimuste iseloomuga, milleks neid arhiive tarvitatakse, nagu geneoloogilisteks ja teisteks sarnasteks otstarveteks.

Edasi, koondades kõik säärased arhiivid ühte kohta, Keskarhiivi, riskeerime mõne õnnetu juhtumuse läbi kaotada kõik juriidilise ja kultuuriloolise tõendusmaterjali ja kogu meie arhiivianestiku. Neid momente on hinnata osanud Lääne- ja Põhja-Euroopa kultuuriigid, nagu Prantsuse, Hollandi, Taani, Rootsi ja teised, kus on kohalikkude ametiasutuste arhiivide jaoks asutatud kesk-, resp. riigiarhiividekõrval erilised, n. ö. maakondlikud arhiivid.

Ka meie kogukondlikkude ja valdade arhiivide tegelikud valdajad — omavalitsused — on selle küsimuse lahendamiseks viimase tee valinud. Nii on Harju, Viru, Tartu ja Viljandi maakonnavalitsused soetamas või kohendamas vastavaid ruume oma arhiividele, kuhu kavatsetakse koondada ka valdade arhiivid. Valdadele on saadetud vastavad ringkirjad arhiivide eest hoolitsemise kohta. Omavalitsuse arhiivide korraldamise kava on ilmunud käesoleva aasta septembris „Maa Omavalitsuses“.

Meie valdade arhiivide „säätmise“ küsimus on sellega vastavate omavalitsuse asutuste poolt lahendamisel vastavalt neile põhimõtetele, mis Lääne- ja Põhja-Euroopa kultuurriikides juba ammu maksvusel, ja teiste asutuste, ka Keskarhiivi, vahelesegamine oleks vaevalt otstarbekohane.

A. Perandi.

Vastuseks hra A. Perandile.

Hra Perandi vastusest minu artiklile võib näha, et meie Keskarhiivi ametnikul puudub õige arusaamine Keskarhiivi ülesandeist. On ju tema formulatsioonis: „Riiklikul arhiivil tuleb täita veel teisi ülesandeid: alal hoida ja kättesaadaval pidada riigi päralt olevaid akte ja tõenduskirju, millele seltsib nende teadusliku uurimise võimaldamine“ esiplaanile tõstetud õieti aktuaalse iseloomuga dokumentide säilitamise küsimus. Viimane ülesanne kuulub aga tegelikult just Riigiarhiivi ülesannete hulka. Et Keskarhiivi arhivaale peamiselt ikkagi ajalooteadusliku uurimise hõlbustamise seisukohalt tuleb koondada, seda tõendab ka hra Perandi enda poolt tsiteeritud Keskarhiivi põhimääruste § 1: selles rõhutatakse selgel sõnal, et Keskarhiiv võtab vastu ja hoiab alal kõik Eesti Vabariigi päralt olevad ajaloolise tähtsusega (minu sõrendus. H. S.) aktid ja dokumendid, kui nad on kakskümmend aastat vanad“. Arusaadavasti võib neid arhivaale ka teisteks otstarveteks kasutada, kuid neid ülesandeid tuleb Keskarhiivi seisukohast sekundaarseiks pidada.

Samuti ei näi hra Perandi õieti aru saavat Keskarhiivi arhivaalide korraldamisviisidest, mis ajaloolise uurimistöö vajadusi peavad rahuldama. Et ta ajaloolise uurimistöö kohta ei oma selget käsitust, tõendab tema arutus: „Tarvitamisviisid on väga mitmekesised, nagu ajaloolised, genealoogilised (kas siis genealoogiline uurimine ei ole ajalooline? H. S.), ökonoomilised (? ! H. S.), juriidilised (! H. S.)“. Tõepoolest! Kõigi nende „tarvitamisviide“ huvide rahuldamine arhiivi korraldamistööde juures on vist küll tõesti võimata! Edasi nõuab hra Perandi säärast arhivaalide korralduse moodust, mis kajastaks selle ametkonna organisatsiooni ja ajalugu, kus need arhivaalid tekkinud. Kuid küsigem, kas siis arhivaale uuritakse ainult vastava arhivaale produtseeriva asutuse ajaloo jaoks? Kas näit. teatava vallakohtu arhivaale ainult sel korral hakatakse uurima, kui selle kohtu ajaloo kirjutamine päevakorral? On seletamatagi selge, et iga asutuse arhivaale võib kasutada kõige mitmekesisemate ajaloo teaduslikult tähtsate küsimuste lahendamisel. Sellega võib see „ainuke otstarbekohane moodus“ tegelikult osutada vähe otstarbekohaseks või isegi mõttetuks.

Samuti on ekslik hra Perandi arvamine, nagu oleks omavalitsuse arhiivid midagi sarnast, mille kohta meie riiklik keskvoim ei saaks mingisugust seisukohta võtta ega otsusi teha. Mis puutub hra Perandi väitesse, et kohalikud arhiivid ei käivat Keskarhiivi kohuste ega huvide piirkonda, siis ei ole nende ridade autor isiklikult ega ka Akadeemiline Ajaloo-Selts seaduse paragrahviga kohustatud nende arhiivide eest häält tõstma. Iga tahes tuleb teaduse huvidest välja minnes säärast paragrahvide taha pugesmist lubamatuks tunnistada. Just ajaloo teaduse huvides on Akadeemiline Ajaloo-Selts kohalikkude arhiivide küsimuses kaugelt rohkem ära teinud kui meie Keskarhiiv praeguse juhataja k. t. all. Ajaloo-Selts on ühes Eesti Kirjanduse Seltsi Ajaloo Toimkonnaga igal suvel stipendiaate välja saatnud suusõnalist ajaloolist ainetükku koguma ja kohalikkude arhiivide olukorraga tutvuma. Keskarhiivi juhatus ei ole aga sneni huvi tunnud selle vastu, kuidas neid stipendiaate oma poolt selle töö tarvis instrueerida, et nende kaudu endale tarvili teateid hankida. Ometi oleks Keskarhiiv võinud nende stipendiaatide abil saada rikkalikke andmeid kohalikkude arhiivide seisukorrast ja nende üleandmise võimalustest. Näit. oleks küsimust, kas vallad oma arhiive tahavad üle anda või ei, kergem olnud otsustada stipendiaatide järelepärimiste abil kui Keskarhiivi tagajärjeto kirjavahetuse teel.

Edasi kahtleb hra Perandi üldse kohalikkude arhiivide ainetiku koondamise ratsionaalsuses, väites, et need arhiivid peamiselt kohalikkude tähtsust omavat. Ta ei saa kuidagi aru, et ka need arhiivid mitmete üldiste küsimuste lahendamiseks võivad pakkuda väga väärtuslikku lisa. Kas näit. uurija, kes Vene usu tulekut ja levimist jälgib, siis oma aine kohta kohalikest arhiivist midagi olulist ei või leida?

Samase iseloomuga on ka kirjutise autori oletus mingisugusest erakordsest õnnetust juhtumusest, mis võiks tabada Keskarhiivi koondatud arhivaale. Kui end säärasest kartusest juhtida lasta, siis kaotaks kogu Keskarhiiv kui ebakindel arhivaalide panipaik oma olemasolu mõtte ja selle arhivaalid tuleksid nende hädaohtude eest laiali vedada. Tõeliselt on meil koondatud arhivaalid segastest aegadest paremini säilinud kui laialipillatud. Nii on meil mõisaarhiividest vaevalt küll 30% järele jäänud.

Samuti on liialdatud apelleerimine Lääne-Euroopa poole: ka seal koondatakse arhiivale, kuid seal on nende kogumine ühte kohta juba puhtehnilistel põhjustel — materjali rohkuse tõttu jne. — raskem teostada.

Lõpuks olgu tähendatud, et maakonnavalitsuste omavalitsus-arhiivide korraldamise kava, mis 1926. a. septembris ilmus, ei õienda kuidagi minu juba varemini ilmunud kirjutises tehtud etteheiteid.

H. Sepp.

Varia.

Läinud aasta 9. detsembril suri Stokholmis ka Eestimaal tuttav sõjaajaloo uurija komandörkapten Arnold Munthe.

Munthe oli viimasel ajal üks kõige tuttavamatest Rootsi sõja-ajaloo uurijatest. Ta oli sõjalise kasvatuses saanud ja alles vanemas eas oma suuremad ajaloolised tööd kirjutanud. Sündinud aastal 1856 Oskarshamnis Rootsimaal, sai M. 20-aastasena sõjalaevastikus leitnandiks ja avanseeris aastate jooksul esimese kraadi komandörkapteeniks; ta lahkus aktiivsest sõjateenistusest a. 1914 ja reservist a. 1920. Aktiivses teenistuses olles oli ta 1890-aastatel hakanud uurima sõjalaevastiku arhiivis Stokholmis mõningaid laevastiku ajaloosse puutuvaid küsimusi. Need uurimused hakkasid teda ikka rohkem huvitama ja ta kavatses kirjutada suure töö Rootsi meresõja-kangelastest. Töö ilmus 13 köites ja ulatub kuningas Erik XIV ajast kunni Gustav III sõjani 1788—1790. a. Võib olla, et esimene osa tööst on populaarselt ja ainult suuremat publikumi silmas pidades kirjutatud; selle vastu on viimased osad, vähemalt need, mis puutuvad Rootsi-Vene sõda 1788—1790. a. ja admiral Otto Henrik Nordenskjöldi, koostatud kõiki teaduslikke nõudmisi silmas pidades ja on uurimisele põhjaneva tähtsusega. Need tööd on väga hea kriitika osaliseks saanud; autorile anti töö põhjal Rootsi Teaduse Akadeemia poolt Letterstedti auhind ning admiral Nordenskjöldi järeltulijate poolt suur kuldmedal. M. on nimetatud töös uurimisele rohkem pakkunud kui ainult ülevaate Rootsi laevastiku ajaloo ja selle kangelastest. Selgesti aru saades sellest ühendusest, millega ajaloolised sündmused teine teisega on seotud, on M. ikka katsunud sõjasündmuse maal ja merel teine teisega siduda ja ka silmas pidades seda diplomaatilist tegevust, mis sõjakäigu tagaseinaks on pidanud olema. Nii on ta Rootsi merisõja kangelaste ajaloo moodustanud terve sõja-ajalugu, kus võime leida väga palju poliitilist ja ka kultuurajaloolist ainekku.

Juba enne kui M. oli jõudnud lõpetada oma suure töö Rootsi mere sõjakangelastest, andis ta välja teise suure töö aastail 1921—1922 „Sjömakten i flytande på Sveriges historia“ I/II (Sõjalaevastiku tähendus Rootsi ajaloo). Esimene osa käsitleb laevastiku ajalugu kõige vanematest aegadest saadik kunni Rootsi-Daani sõjani 1643. a., järgmine osa kunni Suure Põhjasõja alguseni. Töö jooksul oli autor märganud, et Karl XII ajajärk oli Rootsi sõjalaevastiku ajaloos isearase tähtsusega; nii tekkis temas mõte käsitleda Karl XII ja Peeter Suure võitlust erilises töös, eriti silmas pidades nende kahe Põhja riigi omavahelist võitlust merel. Nii ilmus aastal 1924 esimene osa tema tööst „Karl XII och den ryska sjömakten“ (Karl XII ja Vene sõjalaevastik). Sellest ilmus teine osa järgmisel aastal ja kolmas ning viimane osa pidi 1926. a. jõuloks ilmuma, mis siiski autori surma tõttu teostamata jäi. Loodetavasti on suurem osa kolmandama köite käsikirjast valmis ja nii võib vist töö lähemal ajal ilmuda.

Viimaks nimetatud töö Karl XII ja Peeter Suure vahelisest võitlusest on M. töödest meie ajaloole kõige tähtsam. Koguni uuest seisukohast vaatleb autor seda võitlust; ta ei saa alatasa toonitamata jätta, kuivõrra suure eksituse Karl XII tegi, kui ta küllalt lähelepanu ei pööranud Soomelaha laevastikule ja Soome-Balti randade kaitse küsimusele. Hoolimata sellest, et admiraliteedi kollegium Stokholmis alati kuningale meelde tuletas Soomelaha kaitse küsimust ja Neeva ning Narva jõe tähtsust sõjalises suhtes ja hoolimata sellest, et kuningale küllalt selge on olnud Vene sõjalaevastiku kasvamine ja et temale ei ole võinud teadmatuks jääda need kavatsused, mis tsaaril olid sõjalaevastiku arengu ja selle kasutamise suhtes, ei ole kuningas Karl tarvilikku tähelepanu juhtinud nendele ülitähtsatele küsimustele. Munthe iseloo-

mustab väga selgelt Karl XII laevastiku poliitikat ja näitab, kuidas sündmused Rootsi riigi ida-provintside loomulikul alusel arenevad sellest poliitikast. Teine osa M. tööst lõpeb Viiburi vallutamisega 1710. aastal; viimane osa pidi siis järjelikult ulatuma kunni Karl XII surmani aastal 1718.

Viimaks nimetatud M. töö: ei tõmba meie tähelepanu endale mitte niivõrra uute teadete trükitud kirjandusest ega trükkimata arhiivmaterjalist, kuivõrra töös alatasa esinevate kriitiliste märkuste ja tähelepanekutega. Autor pole kaugeltki Karl XII vastane, kuid ta ei taha ka ilma kriitikata heaks kiita kõike seda, mis Karl XII ja tema poliitikast on kirjutatud. Ta kritiseerib väga teravalt Karl XII ja tema poliitikat ja katsub algallikatele tugineda seda hinnata. Ja ise sõjaväelane olles on ta omanud erilised eeldused selleks, et sõjalisest või täpsemini öeldud meresõja seisukohast vaadelda seda poliitikat, mis Põhjasõjas, suures võitluses Karl XII ja Peeter Suure vahel, Rootsile kujunes niivõrra õnnetuks.

A. R. C.

*

Läinud aasta sügisel on Stokholmis ilmunud rootslase Albin Cullbergi tööst „La politique du roi Oscar I pendant la guerre de Crimée“ teine osa, millest esimene juba 14 aastat tagasi ilmus. Nagu töö tiitel näitab, tahab autor oma töös käsitleda seda poliitilist võitlust, mida Euroopa kabinettide, eriti Stokholmi, Peterburi, Pariisi ja Londoni vahel aastatel 1853—1856 on peetud. Rootsi segamine Krimmi sõtta on esiplaanil ja sellest vaatekohast vaadatakse peaaesjalikult sündmuste arengut. Autor on oma töös kasutanud terve hulga trükkimata materjale; meie arvates on siiski prof. Carl Hallendorff oma suures töös Rootsi, Prantsuse ja Vene välispoliitika kohta Krimmi sõja ajal (Oscar I, Napoleon och Nikolaus. Ur diplomaternas privatbrev under Krimkriget. Stockholm 1915) palju selgemini ja ülevaatlikumalt ja umbes samalt seisukohalt neidsamu küsimusi käsitelnud.

A. R. C.

*

Friedebert Tuglas, „Ado Grenzsteini lahkumine“, „Noor-Eesti“ kirjastus, Tartus 1926, 229 lk. See töö on „Loomingus“ 1926 ilmunud uurimuse äratrükk, mis mõningate lisandustega täiendatud. Et autor õieti rohkearvulise materjali najal jälgib üht huvitavamat peatükki Eesti lähemas minevikus, siis toome sellele tööle pikema kirjutise ühes järgmises numbris.

P. T.

*

Toimetusele on arvustamiseks saadetud hiljuti Rootsimaal ilmunud dr. phil. Adolf Schücki töö „Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling“ (Rootsi linnade sündimine ja nende kõige varem arenemine). See teos puudutab huvitaval kombel küsimusi, mis ka meie vanema ajaloo kohta omavad suurt tähtsust. Sellepärast tahame ühe lähema „Ajaloolise Ajakirja“ numbril veergudel tööd pikemalt refereerida.

A. R. C.

Õiendus.

Dots. Arvi Korhose artiklis „Rootsi revisjon Baltimaal a. 1601“ („Ajalooline Ajakiri“, 1926, nr. 1, 2) esinevad mõned trükivead, mida palume lahkesti ära parandada:

	On	Peab olema
lhk. 2, 20. rida ülevalt	359 lehekülge	359 lehte
„ 3, märkus 1	VI 4—4	VI 4—5
„ 9, 16. rida alt	20 Riia vakaga	2 Riia vakaga
„ 44, 19. rida ülevalt	Honelenile	Houelenile
„ 52, 21. rida ülevalt	A	S
„ 52, märkus 1, 2. rida	Halfner	Halfver

Vastutav toimetaja: P. Treiberg.

Väljaandja: Akadeemiline Ajaloo-Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus, 1927.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

jätkab 1927. aastal suurendatud kujul (15 trükipoognat sennise 10 asemel aastas) oma ilmumist. Ta seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eestkätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Senni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. P. Bauman, prof. J. Bergman (Rootsi), prof. A. R. Cederberg, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, T. Holm (Rootsi), dr. P. Johansen, E. Kerem, R. Kleis, dr. Arvi Korhonen (Soome), H. Kruus, prof. J. Köpp, E. Laid, L. Metslang, H. Moora, H. Mühlberg, prof. H. Oldekop †, H. Ottenson, dots. K. Ramul, G. Rauch, H. Sepp, prof. O. Sild, prof. A. M. Tallgren (Soome), dots. P. Treiberg, J. Vašar, dr. Fr. Westling † (Rootsi) ja prof. A. H. Wirkkunen † (Soome). Peale eelnimetatud on veel lahkesti kaastööd lubanud: prof. A. Pridik, prof. W. Süss, prof. V. Voionmaa (Soome) j. t.

„Ajaloolise Ajakirja“ tellimishind: 240 marka aastas. Üksik number 70 marka. Kuulutuste lehekülg — 1000 marka, $\frac{1}{2}$ lehekülge — 500 marka jne.

Talitus asub: Tartu, Jakobi t. nr. 6, Emakeele Seltsi büroos. Tellimisi võtavad vastu ka kõik E. V. postiasutised.

Järgmine number ilmub märtsikuus. 1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 marka. Järgmisi aastakäike on veel saada, 1923. aastakäik — à 100 marka, 1924., 1925. ja 1926. aastakäik — à 140 marka.